

Euskal noblezia eta euskara

(Eskortzoa *El Borracho Burladore*ren ikusmugatik)

PATXI SALABERRI MUÑOA
UPV/EHU¹

*Hi ta hire balleracoac besteric ezipaliz
mendarte oietan, eusqueraren saietsetic
euscaldunoc galduac baita ondatuac ere guinduquec*
LARRAMENDI

*I have heard many years of telling,
And many years should see some change*
DYLAN THOMAS

*Inork ez al du historiak
eraiki dion kaiolatik ihes egiten?*
J. MAISTRE

0.- Historian zehar euskal nobleziaren esparruan euskarak izan duen tokia dela eta, lan hau XVIII. mendean barrena abiatu da argibide-bila, garai hartan egituratu baitziren euskal eliteak bertako hizkuntza eta kulturaren garapenerako habia aproposa zirudien kultur egitamu sendo baten inguruan. Peñafiorida kondeak lideratu mugimendu ilustratuaren baitan, bada, bereziki haren antzezlan ospetsuenean euskarari emandako tratamendua izan da planteatu kezkarari ihardesten saiatzeko eta eskortzo² gisako honen burutzapenerako erabili izan den giltza.

[1] patxi.salaberrri@ehu.eus

[2] Errealitatea eta objektuak oso-osorik eta alderdi guztietatik batera ikusteko jainkozko ahalmenetik oraindik urruti, fenomeno horiek alderdi edo perspektiba soil batek hautematea du gizakiak bide bakar. Horretan, bada, eskortzoaren ahalmena eta indarra.

Betiere, hori bai, harako pentsalari haren baieztapenak kalibratzeko xede txikia ahaztu gabe:

The bourgeoisie, which far surpasses the proletariat in the completeness and irreconcilability of its class consciousness, is vitally interested in imposing its moral philosophy upon the exploited masses. It is exactly for this purpose that the concrete norms of the bourgeois catechism are concealed under moral abstractions patronized by religion, philosophy, or that hybrid which is called “common sense”. The appeal to abstract norms is not a disinterested philosophic mistake but a necessary element in the mechanics of class deception (Davidovich Bronstein 1938, 165).

1.- Emanuele Severinok izaera ukaezin eta behi betikoa onetsi ohi dion *epistém*eraino helka arrastatu gabe ere³, *dox*aren esparru limuria erraz gaindituko lukeen berrespena da euskara inoiz ez dela izan euskal geografian garatutako ekonomi sistemak eta administrazioak erabili dituzten hizkuntzen artean. Ez behintzat idatzizko euskarrietan.

Egungo euskal azoka gehienetan bezalatsu, gogokoago izan du euskaldunak —eta tradiziozkoago bihurtu, azken buruan— zenbakiak eta letrak beste hizkuntzetan ematea, horrela jokatzuz gero, nonbait argiago ikusten baita —eta, ustez, amarruetarako biderik gabe ere uzten— egunerokoaren gordina.

Nolanahi ere, paradisuko bakea eta zoriona hausteko lotsaz edo, baso-esploratzaile gutxiri otutzen zaio jokamolde horiek noraino egon daitezkeen gizarte-geruza hegemonikoen interesen laharrekin nahasturik galdetzea⁴. Eta ondorioz, legar eskaseko tokietatik abiatzen dira itaunak eta ibiltze lasaiagoetatik bideratzen erantzunak.

Esnatze historiko ezagunean latinez eta, beranduago, gaztelaniaz eta frantsesez (era puntualagoan gertatu zirenak ere ahaztu gabe: okzitaniera, arabiera, hebraiera, aragoiera...), kanpotik etorritakoek eze,

[3] “La *epistème* es la dimensión en cuyo seno se da realce a todos los inmutables y eternos de Occidente: Dios, el alma espiritual, la ley natural que guía al comportamiento moral, jurídico o social, las distintas formas de la vida económica, concebidas en su momento a su vez como leyes naturales eternas (para el paleo capitalismo, por ejemplo, la economía de mercado es una condición natural y por ende inmodificable de la vida humana) las leyes de la naturaleza física, lo bello natural y su valer como principio de expresión artística, los principios y verdades absolutas” (Severino 1991, 171).

[4] Hori besterik ez zuen adierazi nahi izan A. Sagarnak hizkuntzen hautua “klase-diferentziek markatzen dutela” azpimarratu zuenean (Sagarna 1984, 46).

euskal jatorriko agintariek berek ere ez dute bertako hizkuntza idazkie-
tan abian jartzeko arrazoirik aurkitu luzaroan, argudio eta azalpen his-
torikoak gorabehera, maiz egiaztatutako egitatea omen baita behar be-
zalako euskalduna aihara zaiola gauza larri eta seriotan euskaraz aritzea-
ri. Eta paper idatzia, ezaguna da, gauza larrien ikurra izan da historia
guztian.

Jaraunspen genetikoaren ildo horri ez segitzea zaila den arren, ne-
kez baieztatu daiteke, zalantzaren bat egin gabe behintzat, arraz serioak
ziren euskal handikiak ere euskararen baloratzailerik eta erabiltzailerik
sutsuenak izan zirena; idatzizko adierazpenetan, behinik behin, eta
—harrigarri samarra litzateke aurreko mendeetako kapareek euskaraz
idazten zutela lerrakeen hipotesia— kapitalismoaren jaiotze-unetzat
hartzen diren urteetatik aurrera, bederen.

Hurbileko beste hizkuntza zenbaitetan ez bezala, euskararen espa-
rruan nobleziak⁵ lehenago eta inguruan ernatu zitzaion burgesiak (in-
dustrialari, merkatari...) geroago, alboetako estatuek ezarritako hizkun-
tza nagusia(k) hautatu z(it)u(z)ten beren jarduerara larrietarako.

Arratiar jatorriko Pedro Madariaga eskribauak 1565ean harriduraz
aitortu moduan, “*mis Vizcaynos* [hegatsa hartzeko estatusa eta ikasketak
zituzten euskaldunak, alegia] [...] *no se sirven della* [bertako hizkuntzaz]
en cartas y negocios” (ik. Urkixo 1922, 250; gurea da letrakera etzana).
Euskara ezta funtsezko idazki eta zereginetan ere, alegia.

Geruza pribilegiatuetan ez ezik, hein handi batean ekonomiaren eta
gizarte-sinesmenen menpeko ohi diren intelektualen estratuetan ere
antzeko hizkuntz zaletasunekin jokatu izan da historian zehar. Haiek
utzitako lugorriak ikustetik datoz, esate baterako, Bernard Etxeparek
1545ean azalduetako mira eta espantua, kexa eta eztenkada:

Ceren bascoac baitira abil animos eta gentil eta hetan *ıçan baita eta baita*
sciencia gucietan letratu handiric miraz nago iauna nola *batere ezten assa-*
yatu bere lengoage propriaren favoretan heuscaraz cerbait obra eguitera eta
scribitan imeitera (1545, Aii; gurea da letra etzana).

[5] Oro har, eta irakurketa errazte aldera, Sagarnak, Fernandez de Pinedori jarraikiz,
lurjabe edo jauntxoekin klase sozialarekin identifikatzen duena gure hasierako “no-
blezia” hau (Sagarna 1984, 27).

Ezpal bertsukoa dirudi, orobat, handik ia mende batera Klaberriaren hitzetatik isurtzen den kritika bortitzak⁶ (Oihenarti berari kronologi *décalage* txiki bategatik egokitu ez zitzaiona, bidenabar esateko):

Burlatcen naiz Garibaiez
Bai halaber Etchabez,
Ceinak mintçatu baitire
Erdaraz Escaldunez.

Ecen cirenaz guerostic,
Escaldunac hec biac,
Escaraz behar cituzten
Eguin bere historiac (in Etxeberri 1636: 1665, z.g.)

Ordurako —eta arrakastatsua izateko jaioa zirudienean—, bizitza osoki efimeroa ekarriko zion estrategia politiko-erlijioso larri batekin uztarturik agertua zen euskararen aurreneko erabilera idatzi zinez benazkoa eta formala. Nafar monarkia eta noblezia autoktonoaren xede pragmatikoek bulkatua eta Leizarragaren eskutik munduratua, alegia, baina —barka bekigu irudiaren arrunta— txinpartena baino iraupen laburragokoa.

Erantsi behar da, halere, euskara erabiltzeko estrategia-eskema hura bera, bai ahoz zein idatziz, ezin hobeto baliatu zuela handik gutxira eliza erromatarrek inguruetakoz gizartearen akulturatze-eginkizunetarako, izan ere, egiazko fedearen uztarpeko zintzo izatea odolean zera-matela sinetsarazteraino eraman baitzituen behialako euskaldun menderagaitz haiek hainbat astinaldi bortitzen eraginez.

2.- Baina bertako elite politiko-ekonomikoaren eta ordurako Frantziako ere bilakatua zen nafar monarkiaren oso gogoko ziren erlijiozko zafraldi haien ondorioz gizarteari barnerarazitako “...dun, ...dun” sasigenetikoaren dundunak gutxietsi gabe ere⁷, nobleziak euskara izkribuzko bihurtzeko tenorearen aurrean agertu dituen jokamoldeen lubakietara itzuliko gara berriro.

[6] Ez bedi ahantzi, kritikaz gainera, Klaberriaren hitzek euskara hizkuntza normaldu gisara garatzeko egitasmo nabarmena islatzen dutena; eta aldi berean, jakina, baita kultur hizkuntza modura ere.

[7] Erantsi beharrik ez da hazi hartatik loratu zela handik gutxira formulatuko zen “euskaldun, fededun” delakoa.

Eta itzuli ere, beste konstatazio bat eginez itzuliko. Alegia, euskaraz mintzo zitekeen hegatsa handikien esku pribilegiatueta izan denetan, ez da inondik ere negozioren eta jakituria eta goi-kulturaren mehargunetan aritzera bideratu; azaleko amodio-kontuetara eta gai ludikoetara mugatu da bertako —diogun egungo ortodoxiak ezarritako formula us-tez aseptikoa baliatuz— hizkuntza propioaren erabilera. Jorrratu behar-reko kantika erlijiosoren bat kenduta, esparru ludiko-testimonialia —egun “folkloriko” kalifikatzailea itsatsiko litzaioke, ziur asko— izan da haien jostalekua. Horretarako ezin aproposagoa zen genero poetikoaz baliatuz, jakina.

Lazarraga, lekuko. Eta geroago, Oihenart. Eta, (ez) dakigunagatik, Zalgiz. Eta...

Argudio franko ekarri ohi da jokamolde horiek azaldu eta esplikatzeke (errealitate soziolinguistikoa, gizarte-estatusaren presioa, diglosi egoera, euskararen izaera mendekoa, garatzen hasi gabeko hizkuntza, desprestigioa, sakabanatze dialektologikoa...), baina, gorago adierazi bezala, ez dago argi ez oten duten garaian garaiko handiki eta *intelligentsiarekiko* konfraternizazio lar erakusten eta, aldi berean, haien hizkuntz portaerak urrikalkorki desenkusatzeko eta estaltzeko arriskua areagotzen.

Esate baterako, Mitxelenaren adierazpen txundigarri hari⁸ Sagar-nak taxuz ihardesteko diagnostikoa aurkeztu bazuen ere⁹, zalantza da ez ote zitzaion jarraian harilkatutakoa herren samar edo, hobe, kamustua geratu. Izatez, XVIII. mendeko euskal ilustratuen euskarazko ekoizpen urri-eskasa azaltzen ari zela, “Estatutoetan printzipio-mailan egiten zen baieztapen honek¹⁰ ez zuen praktikan ihardun handirik ekarri” esan eta zaldun ilustratuen portaeraren nolabaiteko justifikazio-itxura zuenari ekin zion segidan: “*baina hala ere ez daiteke zenbait gertakizun aipatu gabe utzi*” (Sagarna 1984, 56; gurea da letrakera etzana).

[8] “[...] *sería injusto en sumo grado acusar a los vascos de los siglos XVI a XIX, incluso en sus clases más elevadas, de menospreciar la lengua*” (Mitxelena 1960, 15; gurea da letrakera etzana).

[9] “Goi mailako klaseek barkagarri horren mesederik ez lukete hainbestearino jaso behar” (Sagarna 1984, 56).

[10] “Otros se aplicarán à pulir y cultivar la lengua Bascongada, ó recopilar lo más raro y escogido que haya escrito en ella, assí en prosa, como en verso, y á perfeccional la Poesia Bascongada” zioen atalaz ari zen Sagarna.

Baina ikuspuntu egokia zen Sagarnarena, konstatazio hutsa baita, izan ere, ez XVI. mendean, ez XVII.ean, ez hurrengoan, ez zela ez noblezia ez eta inguruan errotutako burgesia bera ere ahalegindu bertako hizkuntza, hots, euskara, harrapatua eta itolarrian zuen urritasun-estatusetik ateratzen, eta, are gutxiago, bizitza arrunt arruntaren gainetik zeuden esparruetan normaltasunez txertatzen. Axola gutxiko baitzitzaien, oro har, goi kulturarekin eta botere politiko-ekonomikoekin ezkontzerik izan ez zuen hizkuntza subalterno hura.

Eta ongi asko zekiten hori guztia Mitxelenak baino berrogei urte lehenago (1920an, alegia), Euskaltzaindiaren enkarguz, euskararen batasunerako txosten nagusia prestatu zuten Kanpionek eta Brusainek. Hain zuzen ere, txosten ospetsu hartako “*varias causas producen la postración en que ha caído el euskera*” atalari heltzean, eragile garrantzizkoenen artean honako hau salatu zuten txostengileek aurren-aurren (errenteriarrek gero kontrakoa adierazteko erabiliko zituen hitz bertsuak baliatuz, gainera):

a) La esquivez o *menosprecio con que las clases altas le miran*. No es éste el único mal ejemplo que esas clases dan al vulgo. ‘El pescado comienza a prodrirse por la cabeza’, enseña un proverbio lapón o ruso del mar de Azor que rebosa de filosofía. La masa del pueblo imita siempre a las clases que están sobre ella: clero, aristocracia, burguesía, ora hablemos del idioma, ora de las prácticas religiosas, ora del traje, ora de los usos sociales. La imitación es ley eficazísima del desenvolvimiento social [...]. El idioma ancestral, reducido al comercio de labradores y pescadores, se empobrece y entosquece y va degenerando en un *patué* casi indefenso para arrostrar la lucha por la vida que riñen las lenguas (Kanpion & Brusain 1922, 14; gurea da lehen lerroko letra etzana).

Goi-klaseak horrela, euskal letrek, esan legez, erlijiozko sinesmenen interesen jitoan aritu behar izan zuten nahitaez, aterpe laiotz haietan aurkitu baitzituzten hizkuntz egoeraren diagnostiko zuzenena egin zuten behatzaileak eta, orobat, euskararen ahalmenetan *sinesten* zuten (barka erredundantzia uherra) aktore bakarrak.

Eta kontua ez da, beherago ikusiko den moduan, kopuru eta estatistika hutsekin argitzen (ea, esaterako, zenbat lerrotan jokatu zen euskaraz, etab.), hizkuntz(ar)en erabilpenerako aurrakusiak zituzten (des)interes eta estrategien kalibratzearekin baizik.

Hori dela eta, ez dirudi Klaberiarena eta haren kideena bezalako ikuspegia eta leialtasuna ispilu makala liratekeenik gizarte-eliteen hizkuntz ikuspuntuak baloratzeari ekiteko, egungo behatzailearentzat ezin gal daitekeen erreferentzia baitira errealitate soziolinguistiko berdinsuan bizi ziren handiki haien ikusmolde eta jokabideekin erkatzeko.

Eta baita galdetzeko ere ea nola, kontzientzia linguistiko aratz haiek inguruan izanik, ez ziren ideologikoki kutsatu eta berezko zuten hizkuntzaren erabileraren inguruko perspektibak birformulatzen hasi eta jokamoldeak aldatu. Zertxobait aldatu, behinik behin.

Eta —gure gaira hurreratuz— Argien eta Arrazoiaren mendearen amaieran, gutxienik. Edota, zirkulua estuagotzeko, mende hartako jakintsuenak ziruditen euskaldunen esparruan, aments.

Baina erantzunaren gakoa, funtsezkoa bezain xumea, beste nonbaiten datza segur aski. Izan ere, handiki haiek beste arroila batetik bideratuak nahi zituzten urak. Eta ur politiko-ekonomiko haietan ez zen euskara, beste hizkuntza bat baizik, eginkizun larrietarako ez bidaide ez itsasontzi.

Horrexegatik, hain zuzen, ez zen euskal elite hartako ia inor saiatu —ez probetxuz, bederen—, kronologikoki eta geografikoki ezin hurbilagokoa zuten Larramendi ospetsuak 1747an Mendibururen *Jesusen Bihotzaren Devocioaren* buru-buruan argitaratu zuen gutuna irakurtzen¹¹; ez eta, antza, ordurako haien gidari argia zen Peñafiora kondea bera ere¹². Eta inor, kasurik gertagaitzenez, ahalegindu bazen, ez dirudi andoaindarraren galderaren zauskada sentitzeraino iritsi zenik:

ez tá lotsagarri, hitzeguin bear digutela Euscáldunac Euscalerrietan, ez gucioc daquigún hizcúnzan, ez gure erricó, gure gurásoen hizcúnzan, ez bularraréquin bateán edósqui guenduen, ta lembicico guinequíen hizcúnzan; báicican Gaztelaién hizcúnza arrotzeán? (Larramendi 1747, qq[1]-ifrentzua).

[11] Hegoaldean euskaraz argitaratutako liburu eskasen arteko interesgarriena, hitzaurre gisako horrengatik bakarrik bazen ere.

[12] Harrigarria zatekeen Larramendiren gutuna zekarren euskarazko liburu aszetikopiadoso larria [egoitza nagusia hiru kilometrora zuen konpainiako kide entzutetsu batek argitaratua] Muniberen mahai gainean ez izatea, kondeak zioenez, “la Mesa de mi Gabinete suele estar sembrada de Libros ascéticos, poéticos, phisicos, músicos morales y romanescos” (cfr. Urkizu 2010, 86).

Egino arabarra genuke, beharbada, salbuespenetako bat¹³. Larra-mendiren ikuspuntutik gertu, honela irudikatu zuen euskararen tratamendua irakaskuntzan eta gizartean 1775ean, Adiskideen Batzarrari igorritako gutun batean:

Todo connato se pone en aprehender aquel [gaztelaniaz, alegia] desde la infancia; y assi en las escuelas de primeras letras, se enseña à leer y escribir en Castellano; y aun se prohíbe a los niños hablar en Bascuence, por que no les embaraze al otro ydioma. En todos los pueblos grandes especialmente, es corriente y aun dominante el castellano con particularidad entre eclesiasticos, cavalleros y quantas personas se tienen por de alguna distincion. Se predica en castellano: Las escripturas, tratos y contratos Públicos se hacen en castellano en las Audiencias de las Provincias, y Consejo Real de Navarra: todo se actua, y despacha en Castellano: los Capitanes Generales, los Yntendentes, Correjidores y otros Ministros del Rey hablan, gobiernan, y dan sus ordenes en Castellano: aun los Fueros, y las Ordenanzas particulares de los pueblos estan en castellano: con que lejos de pulir, hermohear, y cuidar el Bascuence, todo conspira a su decadencia ha muchos siglos (ikus Altzibar 1985, 1120).

3.- Garaikideek ziotenaren erdia besterik izan ez balitz ere errealitateari lotua, Frantzisko Xabier Munibe Idiakez izeneko Peñafloida kondeari ez zitzaion meriturik falta bere burua, bizi zelarik, mundu honetako aldare anitzetara igoa ikusteko. Eta ez bakarrik Espainiako korteeetan urte betez diputatu egoteagatik, Gipuzkoako diputatu nagusia maiz gertatzeagatik, Azkoitin alkate aritzeagatik edota bertako Zalduntxo kezkatuen antolatzaile eta sustatzaile izanagatik¹⁴.

Hemen hizpide ditugun Letren aldarean ere merezi omen zuen laudoriorik. Horren adibidea dugu, esaterako, Muniberen garaikide bergarar ospetsu zenbaitek —tartean Inazio Moya Ortega alkateak, zine-

[13] Arabarrak izan ziren zirkulu ilustratuetan euskararen aldeko sentsibilitatea agerian utzi zutenak, batez ere, Egino bera eta identifikatu gabeko *El Amigo Alabés* izenekoa, zeinak, besteak beste, haurrek ikasi behar zuten lehen gramatika euskarazkoa izan behar zela aldarrikatzen baitzuen, eta ez gaztelaniazkoa.

[14] Luzeago ere egin liteke zerrenda, nahi izanez gero: Bordeleko Zientzia eta Arte Ederren Akademiako kidea, Madrileko Erret Elkarte Ekonomikoko kidea, urtebetez Espainiako Legebiltzarreko diputatua, Okzitaniako Tolosan jesuita ospetsuekin lau urtez ikasten izana, musikari trebea, biolin-jolea, etab.

gotziek eta udaleko eskribaua zen Azkargorta Arana izenekoak— haren *El borracho burlado* antzerki-lanaren¹⁵ edizioaren atarirako sinatu zuten gutuna.

Haien hitzen arabera, Peñafiorida kondearen bestelako meritua honako hauetan zeutzan: “principio, y perfeccion del Teatro Vascongado, [...] Propagador de su cultura (“de todo el Pais” —“Vascongado” itxuraz— delakoarena), [...] Agente de su felicidad, [...] Movil de su abundancia” (ik. Munibe 1764a, [A3r]).

Agerikoa da laudorio-errosarioaren arrazoa: konde aberats ospetsuak antzerki-arloan ondu zuen lehen lan originala argitaratzerakoan, inguruotan ezohikoa zen ekimenaren garrantzia eta haren egilearen handitasuna nabarmendu nahi izan zituzten aurrenekoz (lehen izateaz gain, euskal —edo— antzerkia maila gorenera eramane zuen idazle eta kultur hedatzaile zeritzoten Muniberi) eta, jarraian, haren obraren gizarte-xedeak eta baloreak nabarmen utzi (*gizakien zoriona, Herriaren aberastasuna, kulturaren zabalkuntza...*).

Hona erakarri gaituen asmoa, hala ere, euskal nobleziak bertako kultura eta hizkuntzaren aurrean erakutsi dituen sentsibilitate eta jokamoldeen eskortzoa marraztea izan da. Horregatik, Munibek berak eta haren inguruan gatzatutako noblezia-egiturak ezin talai hoberik eskaini zezaketelakoan, interesgarri iritzi zaio itauntzeari ea noraino hartzen zuten aintzat Herri honen barneko “beste” kultura hura egitasmo orokorrean¹⁶. Eta bigarrenik, ea zer-nolako tokia erreserbatzen zitzaion nagusi bezain gutxitu eta marjinatuak ziren bertako hizkuntza eta literaturaren garapenari ekimen hartan.

Baina erantzuna, ziur aski, ez da hurbileko betaurrekoekin atzemaene ahal eta bai, aldiz, nobleziak benetako eragile ohi dituen *amodioetan* arakatzeko urrutikoekin.

Izan ere, ezin taxuz erantzun dakioke auzi horri orduko handiki haiek 1776tik aurrera arras ageriko utziko zuten helburu nagusiari muzin eginik, izan ere elite ilustratu hark, bertako errealitate probintziarioaren premiak gorabehera, monarkia espainiarraren hegalean

[15] Aurrerantzean *Ebb* laburdurarekin ere adierazia.

[16] Honako honetara bildu izan da egitasmoaren muina: “el único objeto que el Conde de Peñafiorida se proponía, por lo tanto [...] fué el de sacar á su patria del estado de atraso en que, á su juicio, se encontraba” (1925b: 1976, 298).

hazteko iparra baitzuen markaturik¹⁷. RSBAPen zinezko mintegi ideologiko-praktikoa izateko sortua zen Bergarako Erret Mintegiaren azterketatik ondorioztatu bezala,

los ilustrados vascos crearon un centro con un perfil muy claro y con un objetivo concreto, para buscar y facilitar las vías de acceso a las carreras al servicio del Estado a cuantos alumnos por allí pasasen. Sus gestores y responsables se encontraban en aquellas dinámicas y, al igual que otros miembros de la élite, quisieron reproducirse en la esferas del poder, por ese motivo crearon el Seminario, y por esa razón le dieron un perfil científico y técnico, especializado en la carrera militar, que según se vio posteriormente, fue la que más éxito tuvo dentro del conjunto de seminaristas (Chaparro 2011, 353).

Zehaztu behar da, edonola ere, hiru une edo garai modukoak islatzen direla Muniberen inguruko jarduera orokorrean eta baita, aldi berean, hizkuntz jokamoldeenean ere.

Kronologikoki, egitasmu ilustratua aski perfilaturik (eta RSBAP egituratua) dagoenean atzematen da lehendabiziko unearen amaiera. Urte haietan euskara bertako ezaugarri eta balore —balio gutxikoa, baino balore— gisara hartzen da oraindik¹⁸.

Hamar bat urteren ondoan, “euskal” eredu hura espainiar eliteen erreferentzia bilakatu zeneko garaia genuke, eginkizun ilustratutan emankorra, eta, gorago adierazi legez, hasiera-puntua Bergarako Mintegiaren sorreran izango lukeena, 1776. urtean hain zuzen.

Euskarari zeharo irazgaitz agertuko zitzaion azken fase gaztelaniazale haren estreinaldiaren aurreko trantsizioari atxikia legoke zaldunen

[17] Imikozek jaso bezala, “con la llegada de los Borbones se produjo en España una importante elevación de nuevas élites gobernantes [...] Para gobernar más libremente, sin la presión tradicional de los poderosos del reino, Felipe V, como luego Carlos III, se rodeó especialmente de extranjeros (franceses, italianos, holandeses, irlandeses, etc.), de hombres de la periferia, como esos vascos, navarros, montañeses y asturianos que poblaron la Administración real [...]” (2008, 101). Areago, “aquella renovación abrió un espacio político y económico considerable para los miembros de nuevas familias, favoreciendo una corriente de ascenso que aprovecharon para alcanzar las más altas instancias políticas y honoríficas. Este proceso permitió a muchos hidalgos norteños pasar en dos generaciones de la azada y el comercio al gobierno de la Monarquía” (*berdin* 102).

[18] Euskararen aldeko jarduera suhar eta sistematikoaren sinbolo nabarmena zen Larramendiren heriotzaren urtearekin bat dator fase horren bukaera: 1766. Ezin ahantzi, bestalde, hurrengo urtean izan zirela erbesteratuak estatuko jesuitak, tartean Azpeitiko etxeko Kardaberaz eta Mendiburu zeudelarik, hots, Hegoalde zabalean arrakatsuki predikatzen zuten eta, are, euskaraz idazten zuten bakarretakoak.

semeez euskaraz idazteko azaldu zuten zaletasun apurra¹⁹, beranduago ez baitzuten, antza denez, euskarazko literatur jolasetan aritzeko tenorerik aurkitu.

Bilakaera-marko horren lehen fasearen barnean koka litezke, bada, zalduntxoek baranoetan euskaraz burututako lan nagusiak, esan bezala, orduan hasten baita erakusten euskal elite ilustratua —Munibe buru eta ispilu zuela— hizkuntza eta literatura *natiboez* zuen kontzeptzioa eta, batik bat, haiekin praktikatzeko unean zerabiltzan moldeak eta motibazioak.

Ezaguna den bezala, ordukoak dira Munibek euskaraz idatzi edota euskararekin zipriztindu zituen obrak, bereziki gero Euskal Literaturaren Historiara nortasun-agiri propioarekin pasarazi nahi izan den antzezlan entzutetsua²⁰.

Horren guztiaren kariaz, zalduntxoek gidari ospetsuak bere eskualdean maioritarioki mintzatzen zen hizkuntzarekiko azaldu zuen sentibilitatearen eta idatzi zuen literaturan hari eman zion garrantziaren inguruan zentra liteke lerroon kezka, ea modu horretan, XVIII. mendean izan zen euskal[dun] noblezia aurreratuenaren²¹ hizkuntz jokamoldeak eta hari solteak eraz harilka daitezkeen.

- [19] Horretarantz apuntatzen du, eta ez kasualiterantz, ikasle haiek euskaraz egindako *arenga* guztiak 1767tik 1776ra bitartekoak izateak (ikus Altzibar 1985, 1127-1131). Eta nahiz eta Azkoitiko “Alcibartarren artetik ez zen inor Adiskideen Elkarteko partaide izan” (Aginagalde 2007, 48), bertako Joakin Altzibarrek 1772an idatzi bide zituen autu xelebreek ere (“en la Cozina de Casa” jokatzeko baino balio ez zutenak) antzeko “jolasek” ildokoak dirudite.
- [20] Ez da berdin jokatu beranduago kaleratu zuen *El Carnaval* izenekoarekin. Besteak beste, pentsatzeko da, bertan dauden euskarazko pasarte urri eta mendekoengatik eta, besteak beste —barka Muniberen estiloko jolas erredundantea—, *Ebbtik* garraiatu zituelako ia guztiak.
- [21] Sagarnaren ustez, behialako *jauntxo* edo *lurjabeen* “klase igokor honetakoak ziren Sociedad Bascongada de los Amigos del País delakoa sortu zutenak” (Sagarna 1984, 27). Errealitatearen argazkia osatzeko, klase *igokor* haren espektatibak eranstea falta zitzaion, hots, monarkia espainiarraren egitura administratibo-militarrean arrastertaturik jarraitzeko asmo garbia, ez baita ahantzi behar ezen “los dirigentes de la Sociedad Bascongada, los veinticuatro socios de nuimero, formaban parte de un grupo de parentesco amplio cuyas familias estaban especialmente vinculadas, desde el reinado de Felipe V, a las carreras de la corte, del ejeircito, de la alta administraciön y del imperio colonial [...] Parecido perfil tenían los demás socios de la Bascongada, 1.630 individuos, de los cuales el 82% residían fuera de las provincias vascas, muchos de ellos naturales del país que se hallaban cursando carreras administrativas, militares y mercantiles en toda la geografía del imperio, en la Península y en las Indias. Los demás, un 18%, residían en las provincias vascas y en Navarra, tenían perfiles variados, pero bastantes de ellos eran los hermanos de estas familias que habían quedado en el país, al frente del mayorazgo o de la casa troncal” (Imizkoz 2011, 53).

4.- Ilustratu on baten gisara, Munibek gaztelania eta frantsesa ikasi eta landu zituen gaztetatik. Ez dakigu, horratik, jaioterri-hizkuntza izateagatik zekien mintzaira zenbateraino garatu zuen. Badakigu, bai, Valladolideko S. Gregorio ikastetxean fraide zegoen Jose Ignazio Santo Domingokoa Etxeberria honela mintzatu zitzaiola Muniberi 1783an euskaraz eta erdaraz idatzi zion gutun batean: “se que hablo Eusqueraz *Euscaldunic aundienarequin*” (Urkixo 1925a, 552; gurea da letra etzana).

Ezin jakin daiteke, halere, noraino datorren bat baieztapen hori errealitatearekin. Baina Sagarnak esaldiaz dagien interpretazioa aintzat hartuta ere²², gutunaren testuinguru eta mamiari erreparatuz gero²³, zinez pentsa daiteke Muniberi aitortzen zaion “Euscaldunic aundiena” izendapena lotuago dagoela kondeak gainerako biztanleen aurrean zeuzkan prestigio eta protagonismoarekin, hizkuntz gaitasun eta intereseekin baino²⁴. Erraz asko, bada, euskaraz —gehiegi— mintzo ez zen “euskaldun aundia” izan zitekeen mintzakidea; edota, zergatik ez, euskarari buruz kezka gehiegirik ez zeukan.

Paralelismo esanguratsuren bat eskaintzeagatik, gogoratzekoa da, nobleziakoak izan gabe, lehen urteetan aldean ziren Sarako Etxeberriri sendagileak eta Larramendi jesuitak Munibek eta gainerako zaldun-txoek²⁵ baino askoz kezka handiago, sakonago eta biziagoa erakutsi zutela bertako hizkuntzaren inguruan²⁶.

[22] Ez dugu Sagarnak bezain argi ea delako fraideak Muniberi “barkamena eskatzen zion euskara erabiltzeagatik eta justifikazio beharra ikusten zuen” (Sagarna 1984, 45), nahiz eta hein batean behintzat “disoluto” samarra iruditu baitzekiokeen hura bezalako handiki batekin herri xehearen hizkuntza landugabeen arizea.

[23] Honela dio, besteren artean, fraideak: “Nos quieren acotar nros Fueros a los Cantabros” eta “Nic uste neban [...] ez zala secular iñor ausartuco Euscaldunoquin sartcen” baina “Naparrac omen dira gure Etsairic aundienac” (Urkixo 1925a, 551-552).

[24] Datu zehatzik ez den bitartean, ausart samarra litzateke Muniberen euskara-gaitasuna zalantzan jarriko lukeen hipotesia, Urkixok iradokita bezala edo zabaldu dena eta “jesuiten konpainiako aita Meagherrek lagundu omen zuen euskal zatietan” dioena (Urkizu 1985, 18).

[25] Daigunagatik, zaldun ilustratu askoren euskara-maila eta jarrera ez zebiltzan Larramendik kritikatu zituen elizgizon haienetatik urunxko: “guchic daqui bere jayeterrico Eusqueraren erdiá, eta alpérrac diradén bézala, éztute icasi nai gueiágo, ta éztie nai béren burúai atsecabéric emán” (Larramendi 1747, qq2-aurkia).

[26] Andoaindarraren kezka izan da *Corografía*n tartekatu zituen hitzak: “*Aspaldi nabil nola Euscal Erriac edertu, ta jasoco ditudan*. Bost gau illun, eta bost egun argui iragoac ditut, eguiteco onetan; baita gure eusquera, izcuntza gucien zarrena aien garai nola ezarri-co dedan. Baña ezta sinistecoa cer guertzen zatan. Batzuec diote bestelaco lan charretan nabillela [...] Besteac obeco nuqueala ichegui beargai goragoren ta ederrago-

Nolanahi ere, afekzio hutsen esparruko keinuren bat edo beste kenda²⁷, ez dirudi eguneroko bizimoduan urrunegi joan zirenik kondearen ardurak eta kezak euskararekiko.

Are gehiago: ezagutzen zaizkion ahalegin eta saio praktikoak ere ez dira nabarmentzeko moduko artean lerratzeak. Ilustratuek jorratu zituzten zientzi arloetan, esate baterako, handiagoa da Munibek izandako kuriositateagatik —jakingura ala ikusmina?— lortu zuen ospea²⁸, errealtatean saio sistematikoen bitartez landu zuena baino²⁹.

Ilunagoa da hark euskararen eta euskal literaturaren arloetan bideratu zuen jardunaz dakiguna, ez jakiteagatik euskaraz zenbateraino irakurtzen ote zuen jakiteko aztarnarik ere ez baitu utzi kondeak³⁰. Baina salbuespenik baztertu gabe³¹, euskararen erabilerari dagokionez ez zen gainontzeko zalduntxo eta ilustratuen jardueratik oso bestelakoa izan

ren bati [...] *Aimbeste urtean neabile[c] ezagutu naiez gure izcuntza miragarriaren chitez-coac, ta etzeatiet oraindican osoro ezagutu; ain dec beargai hau andi, larria*” (Larramendi [1754] 1969, 300; gurea da letra etzana).

- [27] Ohiko atxikimendu teorikoen lekuko da, adibidez, seme preuari behin —erdaraz, noski— idatzi ziona: “*Tu retazo bascongado nos ha dado mucho gusto, no solo por las noticias particulares que encierra, sino por la prueba que das del afecto que conserbas á tu Lengua natiba*” (Urkixo 1925b: 1976, 308, 1. oharra; gurea da letrakera etzana).
- [28] “La inquietud intelectual del Conde abarca todas las ramas del saber científico y de las técnicas para transformar y mejorar la naturaleza: la física, la química, la agricultura, la medicina, la zoología...” (Lasagabaster 1996, 238).
- [29] Egia bada Isla jesuitari Munibek berak aitortzen ziona, kondea ez zen izan lan eta irakurketa sistematikoetara oso emana: “[...] quiero decir que siempre he aborrecido el estudio [...] Es verdad que he gustado siempre de la lectura, pero tan lejos de oler a estudio que ha sido sin sugesion, metodo o cosa que lo valga, a pasar el rato, y nada mas. Prueba de esto es, que en mi vida he concludido juego entero de libros sino es la Historia del Pueblo de Dios, la de Don Quixote, y las Aventuras de Telemaco, todo lo demas ha sido a pocos, y picando aquí y allí” (cfr. Urkizu 2010, 86). Bestelakoa zuen ospea, ordear: “Nada es desconocido á V.S. sino el ocio: Leyes Municipales de la Patria, Musica, Phisica, Mathematicas, Geographia, Historia, Humanidad, Poesia, y en suma todas las Ciencias que adornan à muchos Caballeros juntos han ocupado la preciosa vida de V.S. y enriquecido esse bellissimo entendimiento con tan digna como universal” (Bergarako udal-arduradunak “Al Muy Ilustre Señor Don Francisco Xavier Maria de Munibe e Idiaquez”, in Munibe 1764a, A2-ifrentzua).
- [30] Ez dagoenetik zerbait ateratzeko ahalegin errukior bezala hartu behar dira Urkizuren hitzak, Munibe “euskal literaturaz eta bertsoez ere *arduratzan dela* nabari da” dioenean (1985, 22; gurea da letra etzana). Testuinguru berean, errealtateari lotuago mintzatu zen geroago: “De donde se deduce que el conde era amante de la canción y refranes populares vascos” (Urkizu 2010, 97). Dakigunaren arabera, nekeza litzateke bestelako dedukziorik egitea.
- [31] Euskaltzaleak izan arren, haien idatzizko praktika liguistikoari erreparatuz gero, nekez sar litezke salbuespen horien artean lehendabiziko letrak euskaraz irakatsi behar zirela defendatzen zuen delako *amigo Alabés* bezalakoak ere.

Muniberena. Izatez, hizkuntz praktikaren testigantza argia dugu haien gutzien artean izandako gutun-trukaketak azaleratzen duena:

Tampoco existen cartas en euskera entre las 1.083 del conde de Peñaflo-rida a P.J. Álava que editó J.I. Tellechea Idígoras, ni las hay entre las 1.300 del Fondo Prestamero [...], con 123 contestaciones de P.J. Álava a X.M. de Munibe, 10 misivas de éste y 275 recibidas de otros 64 remitentes. P.J. Álava, gran colaborador del conde [...] ocasionalmente le llama *nere Jauna* (señor mío), pese a que criticó su actitud dictatorial, y X.M. de Munibe le dice encontrarse ocupado con sus *cereguñes* (ocupaciones). No aparece la lengua vasca en las 210 cartas del fondo de la Bascongada correspondiente al territorio de Álava, de las que 36 son del conde de Peñaflo-rida y 18 remitidas a él personalmente, aparte otras dirigidas al Director de la Sociedad. Con el mismo resultado en el archivo de los condes de Peñaflo-rida, que [...] agrupa en 3.731 números 24 diferentes, separados en series como las correspondencias personales y las relacionadas con actividades públicas. O entre los 1.500 documentos que componen el epistolario de M.J. Olaso, primer Secretario Perpetuo de la Bascongada (Mujika Enekotegi 2005, 347).

Atal programatikoan, berriz, ez zen hizkuntza eta literatura gara-zteko xedea aldarrikatu gabe geratu Munibek eta haren zaldunek sortu-tako erakundeetan³². Lehenago edo beranduago, bai RSVAPeko idazki fundazioaletan eta bai, orobat, egitasmo ilustratuaren mintegi izan nahi zuen ikastetxe bergararreko ikasketa-planetan ere, beti ireki zitzaien tarteren bat euskara eta euskal literatura lantzeko aldarriari³³.

Zehatz aipatua zuen Adiskideen Elkarteak, esaterako, euskara lantzeko asmoa 1765eko Estatutuetoako 9. artikuluan:

Los Amigos empleándose en llenar el objeto de la Sociedad... unos se dedicarán a la Historia Sagrada y profana, otros a la elocuencia, otros a la Poesía castellana en general, ya sea componiendo sobre asuntos de terminados, ya haciendo alguna versión de algún célebre Poema escrito en otro Idioma, o ya reproduciendo las obras de algún famoso Poeta

[32] Erakundearen ikurritza euskaraz jarria zuen RSBAPek: “Irurac bat”.

[33] Ezin jakin zenbaterainoko eragina izan zuen Larramendik hasierako egitasmo ilustratu hailetan; dena den, ordurako, erdi serio-txantxetan, honela irudikatua zuen hizkuntzen irakaskuntza *Sobre los Fueros de Guipúzcoa* idazlan —luzaroan— argitaraga-bean: “Faltábanle las providencias de Academias, escuelas para la educación de nues-tra juventud. Ensíñense las lenguas bascuence, español, francés y latín: y llámese ‘Colegio Quadrilingüe’” ([1756-1758] 1983, 68). “Emulando a los Trilingües existentes en Europa” eransten du Teiletxea Idigorasek (*berdin*, xlvi).

Español que sean poco conocidas, otros se aplicarán a pulir y cultivar la lengua bascongada... (Areta 1976: 2003, o./g.; gurea da letra etzana).

1773ko Estatutuetan, VI. tituluko 2. artikulua ere argi adierazten zuen ezen “la Comisión de Historia, Política y Buenas Letras ha de dedicarse a la Historia y Geografía Nacional y a la lengua y poesía vascongada” (Areta 1976: 2003, o. g.; gurea da letra etzana).

Kontuak gehiago zehazte aldera, ez da falta *Reglamento para los Alumnos de la Sociedad Bascongada de los Amigos del País* izenekoan ere hizkuntzak ikasteko beharra azaltzen duen ataltxorik (betiere bertakoe-tatik hasita, hots, “las nacionales, como son el Bascuence y el Castellano” [cfr. Urkixo 1925b: 1976, 308], baina latina, frantsesa, ingelesa eta italiera ahaztu gabe).

Guztiarekin ere, inoiz ez ziren ustezko asmo eta xede haiek atal programatikoaren paperetatik harago joan³⁴. Beste arrazoiren artean, zeren 1776tik aurrera³⁵ “buena parte de las familias que enviaron a sus hijos y descendientes a Vergara se encontraban en el seno de la élite burocrática que estaba gobernando la Monarquía” (Chaparro 2011, 353), eta ez zuten nabaritzen, noski, bertako kulturaren murgiltzeko premia gorririk³⁶.

Lasagabasterrek gordin xehatua utzi zuen hori:

la aplicación de los ilustrados vascos al cultivo de la lengua vasca fue prácticamente nula, si exceptuamos las mínimas incrustaciones euskéricas del propio Peñaflores en algunas de sus piezas teatrales (1996, 248).

[34] Bertan ikasle izandako zaldun-seeek euskaraz ondu zituzten *arenaga* edo poema bakanez ez dute besterik adierazten, hots, inoizka ikasleren batek edo bestek egiten zituzten ariketatxo solteak baino ez zirela.

[35] Urte hartan jarri zen Bergarako Erret Mintegia abian.

[36] Harrigarria, halere, nola “aurkitu” izan den eliteei interesatzen ez zitzaizen kultur arlo marjinal hartan egitasmo ilustratuaren porrotaren gakoak: “la notoriedad siempre creciente del Colegio vergarés [...] y el precitado conjunto de características y circunstancias favorables para el perfeccionamiento y expansión de sus tareas, se vieron contrariadas por el escaso interés general con que éstas fueron acogidas, al desarrollarse en un medio social que fuertemente apegado a viejos idearios culturales, tradicionalmente arraigados en nuestro pueblo, aún no había adquirido la madurez suficiente para apreciar el inestimable valor de tales tareas” (Silvan, 1971: 2014, 276; gureak dira letra etzanak). Argi dago, beraz, Silvanek behin ere aipatzen ez duen bertako hizkuntzak lasta astunaren funtzioa bete zuela “viejos idearios culturales” haien erdian, eta, hori gutxi bailitzan, mintzaira hartan izan zuela “nuestro pueblo”k behar bezalako heldutasunerako oztoporik handiena.

Jarduera larrietan eta hizkuntza hegemonikoekin aritu behar izaten dutenen goi-ikuspegi zabalaren ondorio zuzena, nonbait. Eulitara egiten ez zuen harako *aquila* haren ehizaldien antzekoa. “Como que el vascuence es solamente lengua para aldeanos, caseros y gente pobre”³⁷ (Larramendi [1754] 1969, 287), bestelako uren egarri ziren monarkia espainiarren beroa xede zutenak³⁸.

Ortodoxia ilustratuarekin bat etorririk, bestalde, ohikoa zen planteamendu eta jardueren “erabilgarri-praktiko-eraginkor” tasunak lehenestea eta aldarrikatzea, horrek, ondorioz, hizkuntz esparruan mintzaira gutxituentzat zekartzan gutxieste eta gaitzeste guztiek. Valentín de Foronda ilustratu gasteiztarrak pedagogikoki —eta bertako hizkuntza basa baino ez bide zuela ikusmiran— zioen bezala, “yo estimo las cosas en razón de su utilidad y no descubro ninguna importante para la felicidad del género humano en la variedad de lenguas” (ik. Larrañaga 1991, 91).

Areago: hain zeritzoten haren kide ilustratuek gizadiaren zorion eta aurrerapenerako erabilgarritasun eta probetxu gutxiko bertako hizkuntza propioari, ezen aratz xedatu baitzuen RSBAPak 1772an aurreantzeko elite agintarien hezkuntzak behar zuen hizkuntz politika:

[...] aunque la lengua peculiar del País es la Bascongada, la de la Nación es la Castellana, y consiguientemente la nativa de todos los Españoles. [...] por disposiciones del Gobierno no puede en las Escuelas del País usarse de otra lengua que de la Castellana; por lo cual todas las cartillas,

[37] Ez zen leunagoa izan andoaindarrak Muniberentzat eta haren zalduntxoentzat izan zitekeen oharra erantsi zuenean: “Que esa máxima [testuan aipatutakoa] tenga acogida y aceptación entre jóvenes que vienen de colegios y seminarios, muy imbuídos de bellas letras y del latín, romance o francés, en que las han estudiado, y que la practiquen en conversaciones sobre esas materias, que no son comunes, ni populares, pase, pues que hasta ahora no se han escrito en vascuence. Pero que así estos jóvenes como otros ancianos, sean clérigos, religiosos y seglares vascongados, entablen conversación sobre materias usuales y comunes y se desdénen de hablar en ellas en la lengua materna del país, como que esto es cosa de menos valer, es irracionalidad y locura” (Larramendi 1754: 1969, 288).

[38] Larramendik ([1754] 1969, 15-16) eta bestek jaso bezala, gipuzkoar handikiak lehenagotik hasiak ziren aterpe haiek epeltzen: J. Idiaquez Egia (Espainiako Handia, Ega-Granadako dukea eta armadako kapitain jenerala), T. Idiákez (Andaluziako kapitain jenerala), Garro (teniente jenerala eta Gipuzkoako kapitain jenerala), B. Lezo (erret armadako eskuadraburua), J. B. Aranburu (armadetako teniente jenerala), A. Orbe (Gaztelako Kontseiluko lehendakaria), M. Loinaz (Tabako Zergetako zuzendari nagusia), Zuluaga (Torre Altako markesa eta “ingelesen izua”), Emparan (Kanarietako kapitain jenerala), etab.

libros, manuscritos y materias que se dan à los muchachos son en Castellano, prohibiendose al mismo tiempo el Bascuence en tanto grado, que hay establecido un anillo, que pasa de mano en mano entre los que se descuidan en este punto: de modo, que aquel en cuyo poder se encuentra al fin de la semana, tiene su castigo determinado (ik. Altzibar 1985, 1120).

Eta kontua ez da soilik politika haren eraginez ez zitzaiola “lengua peculiar del País” delakoari zirrikiturik utzi edota arnasbiderik eman irakaskuntza berezi hartan. Zinezko arazoa zen, arazo zinez larria, neurri haiekin euskara, berezko zuen lurraldean bertan ere, zeharo gaitzetsia eta debekatua geratzen zela zirkuito arruntetatik at, inolako kultur eta botere-estatusik erdiesteko aukerarik gabe eta, hori guztia aski ez bailitzan, euskararen erabilera zigorraren bitartez erreprimitua izatean, hizkuntzen usteltzean biziki eraginkorra ohi den autogorrotaren beldarra ernatzen zitzaiela hitzunei haien baitan.

Ez zen, halere, guztien gogoko gertatu politika hura, arau orok omen baitu salbuespenik, eta batez ere monarkiaren hegalepekoak izateko gogo urriak zituzten sektoreetan. Bere burua ilustratuen artean zeukan Rafael Garitano Aldaeta apaizak, esaterako, lehorki leporatu zion Muniberi planteamendu haren ondorioz euskararen desagertzean izango zuen erantzukizuna:

[...] muchos lo han abandonado —euskarari buruz ari da—, y V.S. va a introducir un medio de que todos lo abandonen, introduciendo en las escuelas de primeras letras los extractos de una lengua extraña, que cada día va ganándole terreno³⁹ (apud Larrañaga 1991, 67; gurea da letra etzana).

Nabarmen ikusten baitzuen Bergarako apaizak, irakaskuntza-prozesu erdaltzale hura —sozialki eredugarri bilakatuko ziren ikasle hautatu zenbaitek⁴⁰ etxetik zekarten hizkuntza “natiboa” oraindik bizirik eta fresko zuten lehendabiziko urteetan abian jartzen zen prozesu hura bera—, gero eta kaltegarriago suertatuko zela euskararen iraupenerako.

[39] Larrañagak argitu bezala, Urkixok eskuz idatzita utzi zuen paper baten bidez baino ez dugu honen guztiaren berri, Garitanok igorritako idazkia eta prestatu zituen kopiak desagertu egin direla baitirudi.

[40] Lehen urteetan euskal jatorriko ikasle gehixeago, oso gutxi gero. Datuak mintzo: 1776an, Bergarako Erret Mintegia abian jarritakoan, bertan matrikulatu ziren 17 ikasleetatik 13 (%70) euskal lurraldeotakoak baziren ere, 1784an zeharo aldatua ze goen osaketa, matrikulatutako 41tik 3 (%7) besterik ez baitzen bertako. Zortzi urtean, beraz, gehiago ziren Ameriketatik (17), Andaluziatik (9 ikasle), ondodko lurraldeetatik (6), Madrildik (2) eta bestetatik (4) etorritakoak (ikus Chaparro 2011, 246). Orotara, ikasleen %25 besterik ez zen bertako gertatu 1776tik 1806ra bitartean.

Baina nagusiki euskaldun elebarkarrez osatutako gizartea bera jokaleku en erakunde “ilustratu” baten sentsibilitatetik erantzun egokirik itxaron zuen arren⁴¹, laster jakinarazi zitzaion apaiz euskaltzaleari RSVAPeko kide nagusien artean —Munibe, Narros eta Samaniegoren-gandik hasita— zeharo erdeinatua eta baztertua izan zela erakundearen hizkuntz politikari egindako kritika hura (ikus Larrañaga 1991, 133).

Garitano hark ez zuen antzeman norantz zegoen bideratua elkar-terearen iparrorratza.

5.- Errealitatean, edonola ere, euskaraz edo euskararen inguruko lan-txoren bat prestatu zuen *zalduntxo* bakarra Xabier Munibe bera izan zen⁴².

[41] Hizkuntzarenean ez ezik, maila politikoan ere atzeman zien Larramendik erantzun “koherente”ren falta hura: “En ningún otro siglo, al parecer, ha tenido Guipúzcoa mayor número de varones doctos, literatos, eruditos en la carrera de las letras, que en el siglo presente. En ninguno han salido más jóvenes a los Seminarios de Nobles, de Madrid y de Calatayud y otros de Aragón y Andalucía, y a los de Francia, y han vuelto a su país bien instruídos en las Bellas Letras, en Humanidad, en moderna Filosofía, en todas o en las mejores partes de la Matemática, y en la Historia antigua y moderna. Con todo esto, *no hay uno siquiera entre tantos que tome la pluma en la mano contra los enemigos de nuestro país, de nuestra lengua y de nuestra gloria, y de nuestra libertad y preeminencias [...]*” ([1756-1758] 1983, 6; gurea da letra etzana). Baina beste-lako (klase?) interesik sumatu ere gabe, hizkuntza eta aberriarekiko maitasunik eza eta axolagabekeria jarri zituen Larramendik gipuzkoar handiki haien jokamoldeen oinarrian: “Y en un siglo de oro, como el nuestro, con tanto Mecenas y patrocinio en Madrid, y tanta cultura, erudición y política aquí dentro [...] ¿de dónde nace esta diferencia, sino de la indolencia presente de los guipuzcoanos que no conocieron los siglos pasados? Nace del ningún amor a la patria y a su bien común. Nace de que preferimos la menor utilidad particular nuestra, a toda la honra y bien universal de los pueblos. Nace del ningún aprecio, o poquísimos, que hacemos de nuestra libertad y de la gloria de nuestros fueros. Esto es innegable y consta por la experiencia en estos últimos treinta años” ([1756-1758] 1983, 6-7; gurea da letra etzana). Análisi-ildo har-tan ez da falta, noski, aurreko multzoaren ia “orobatezkoa” den agintari-kolektibo-aren kritika psikologistarik: “En cuanto a mis paisanos, Junteros, Diputados, Asesores, sabed que, aunque son puntosos y delicados, callan a lo menos en público, y disimulan mi acrimonia. Y no creáis que es por respeto que me tengan ni por hacerme merced, sino porque, encogiéndose de hombros, confiesan su pecado de indolencia en los males de la patria, su mucha indiferencia para mirar libre o no libre a la Provincia, su inexcusable pusilanimidad en hablar y vindicar por caminos permiti-dos, justos, racionales y honrados, a su gloria y antiquísimo libertad. Si a esta confe-sión se siguiera algún propósito de la enmienda, creedme que no les hablaría yo con tal vehemencia” ([1756-1758] 1983, 212).

[42] Egitasmo zapuztutat geratu zen Rodríguez de Campomanesek burutu nahi zuen euskarazko hiztegia. Gainerakoan, gaztelaniaren aldeko politika irmo haren zuritzai-le mozorrotu ziren *arenga* eta poema bakanak kenduta, ez dirudi euskarazko ekoiz-penik izan zenik —eta, are, izan zitekeenik ere— ilustratu haien aterpean.

Peñaflorida kondea dugu, horrenbestez, garaiko literatura eta hizkuntzarekiko motibazioen eta jokamoldeen berri izateko biderik zuzenena, eta haren obrez baliatuz planteatu daiteke argien ea noraino denda-tu zen/ziren euskara eta euskarazko literatura estatus —erlatiboki baze-n ere— normaldu batera eramaten edo, gutxienez, hartarantz bide-ratzen⁴³.

Jakina, gure xederako interesgarria zatekeen 1765ean Bergaran bu-rutu Batzarretarako prestatu zituen “unas obserbaciones sobre la Poesia Bascongada y una Egloga en este Idioma” (Munibe? 1931, 480) ezagutzea, baina galdu egin dira tamalez.

Geratu zaizkigunen artean⁴⁴, euskaraz ondutako gabon-kanten libu-ruxka dugu lehena, *Gavon-sariac* izeneko (Azkoitia, 1762).

Ez dagokie lerro hauei, jakina, “Luisa Misericordiacoa” izeneko hura⁴⁵ liburuttoaren benetako argitaratzailea izan ote zen argitzen has-tea edota egiletzaren gainerako arazoetan sakontzen jardutea⁴⁶. Baina Munibek idatzia izan balitz ere, ez du lan horrek lar balio hizkuntzaren erabiltze-irizpideak argiagotzeko. Eta balio izatekotan, akaso —eta gehienik ere—, liburuaren xedeen eta erabilitako hizkeraren esparrutik askoz harantzago ez doazen berriak izateko baino ez luke balioko, hots, Azkoitian, gabonetako liturgian, ordura arte gaztelaniaz kantatzen zena aurrerantzean euskaraz⁴⁷ kantarazteko asmoaren berria, harrokeria-dema baten aitzakiaren deskusua...:

- [43] Berrito azpimarratu nahi genuke hemen azkoitiar ilustratuen jarduerak erakutsi zuen unerik euskaltzaleenaren barruan onduak izan zirela Muniberen lan hauek (hirurogeiko hamarkadaren lehen erdialdean, hain zuzen) eta horrexegatik ere dire-la esanguratsua.
- [44] Ez ditugu orriotara ekarriko Munibek idatzi omen zituen kantu solteak: “Adio provintziya” izeneko zortzikoa, “Irten ezazu” kantua, etab.
- [45] Liburuxkan ez zaio inondik ere “sor”, “lekaimetxo” edo moja titulua eransten “Luisa Misericordiacoa” izendapenari, autore zenbaitek diotena diotela.
- [46] Larramendik 1763an Gernikako Gandara apaizari idatzi zionaren arabera, X. Munibek eginak ziren kantak eta musika: “Ordaña bialtzen dizut Azcoitian aurtan cantatu diranac, musica quilibet batean, Peñafloridaco Condeac eguin dituenac, eta berac musican paratu dituenac” (ikus Altuna & Lakarra 1990, 39). Guztiarekin, ez da falta aitoren hori *guezur jostailutzat hartzen duenik edota, esoterismotik hurbilago, L[uisa] M[isericordiacoa] horretan jesuitak darabiltzan izen-deituren inzialak atzematzen dituenik. Egia da, halere, andoaindarraren edo benetako beste “Martin beltz”en baten eskua (testu-orrasketa? lankidetzat?) susmatzeraino eraman dezake-ten txantxa eta ezaugarri nahikotxo duela liburuttoak.*
- [47] Bizkaieraren eraginik ments ez duen “mendebal gipuzkera” bezala identifikatu nahi izan da *Gabon-sariac* kaieran erabiltzen den hizkera (Arejita 1999, 113hk.).

Orañ zuec essango dezue cer apetec, edo eroaldic eman didan onetarako. Ara bada, adi esazue. Ygazco Gavonetan ekussi nituan gure echean maquiña bat Gavon Canta imprimitu: batzuec Bilbaocoac cirala, bestea Madrilcoac, Carizcoac, ta eztaquit nun an urrutietaco batzuec; ta adios nun berealaje gogoac eman cidan cer ¿beste iñun diran Eleizaac imprimierazotzen ditue ateratzen dituen Cantaac (azquenic Bilbaoco San Praisuco Praille gajoetaraño) ta gure Azcoitico Eleiza ederrean cantatzen diranac, illumpean gelditu bear deve? Nundic nora? Ez deve veste erdera mordollosco avec aimbat mereci? Ez bada, Jaincoac nai badeu, ta datorren urtean, vici banaiz, soñean daramadan gona au salduco badeu ere, imprimitu bearco deve Deamuchoetan. Orra bada essan da eguin nun imprimierazo ditudan aurten gure Ascoitico Mussica Aingueruscoac Cantatuco dituan iru Canta aldia (Munibe 1762, 5-6).

Nagusiki euskalduna zen Azkoiti hartako Santa Maria elizan gabonkantak euskaraz kantatuak izatea bestelako trazendentziarik bilatzen ez zuen jolas parrokiara, azken buruan.

Interesgarriagoa da hizpide dugun hizkuntz planteamenduaren eta jokamoldeen auzirako, beraz, Xabier Muniberen *El borracho burlado* antzerki-lana⁴⁸.

Bergaran antzetzeko idatzitako “ópera cómica” hau 1764an taularatu zen, artean dohatsu hutsa zen “san” Martin Agirreren jaien aitzakia-rekin (ehun urte beranduagoa arte ez baitzuten kanonizatu). Bergarako udalak argitaratua da Muniberen burua ezkututzen ez duen “un caballero guipuzcoano”ren izenpean⁴⁹.

Erantsi beharrik ez da *El borracho burlado*, *opera-comicaren* azpizitulu gisara *en castellano y bascuence* idatzia zela iragartzen bazen ere, horrek ez zuela egun ulertzen den moduko elebitasunik edota hizkuntz orekari adierazi nahi izan; eta bai, soil-soilik, bi hizkuntza erabili zirela antzezlana prestatzeko unean.

[48] Ez da artikulu honen xedea literatur baloraziorik egitea. Gogoangarriak dira, halere, egilearen ospearen distirak obraren jasotzaileei, eskerronez eskuarki, esanarazi zizkienak: “esta admirable obra”, “ella es una Pieza Maestra”, etc. (“Al Muy Ilustre Señor Don Francisco Xavier Maria de Munibe e Idiaquez” zuzendutako gutunean, in 1764a, A2-aurkia).

[49] “Ella fue obsequio que hizo la cortesania de V. S. (Peñaflorida kondea, alegia) à esta Muy Noble y Muy Leal Provincia de Guipuzcoa en su ultima Assamblea general, y que me le hace á mi en las Funciones que dedico á mi grande Hijo S. MARTIN DE AGUIRRE” (Bergarako herriaren ahots bilakatuz mintzo diren alkateak eta ordezkari politikoei “Al Muy Ilustre Señor Don Francisco Xavier Maria de Munibe e Idiaquez” zuzendutako gutunean, in 1764a, A2-aurkia).

Horrexegatik, agian, hartu ohi du egungo irakurle-ikusleak hain begiratuki lan hau, batik bat “euskal opera komiko”tzat —maiz egin den bezala— irudikatzen zaionean, eta bereziki *euskal* delako horri gaztelaniazko itzulpenetako esanahi geografikotik haragokoa eman nahi izan zaionetan⁵⁰.

Euskarari txertatua bide dagoen *tasun* hori, aurkitu nahi izatekotan, beste nonbaiten bilatu beharko litzateke, hortaz.

Menturaz, liburutoaren hasierako “Advertencia del autor” delakoan, besteak beste, obran barrena erabiliko zuen hizkuntz hautuaren arrazoa azaldu nahi izan zuelako bertan Munibek. Inork, funsean, besterik —benetako hautua zuritu, agian?— egin nahi zuela pentsa balezake ere⁵¹.

6.- Ez da hau, noski, testu-dekonstrukziotan aritzeko toki aproposena, baina Muniberen hitzek merezi dute orain arte eskaini izan zaiena baino irakurketa pausatuagorik.

Testuaren gakoak ahalik egokien taxutu eta azaltzeko, hiruzpalau zatitan banatuko da hemen hautuaren arrazoiak argudiatzeko Peñaflorida kondeak eskaini zuen hitzaurre modukoaren barneko lerroaldea.

Honatx, bada, hitzaurre gisako horren aurreneko gaztiguaren lehen atalñoa:

La primera [“advertencia” edo oharra] **se dirige à aquellos que notaràn la mezcla, que se hace del Vascuence, y Castellano, pareciendoles mas regular el que todo fuesse en uno de los dos Idiomas. Digo, pues, que mi primera idea fue de que toda esta Opera fuesse en Vascuence** (1764a, [A4]-aurkia).

Azaltzeko modua gorabehera, agerikoa da gaztelaniazko sarrera⁵² horretako lehen xedea bi hizkuntzen presentziaz ohartarazte hutsa zela,

[50] Ikus, esate baterako, Lasagabasterren baieztapena: “Más importante es, sin duda ninguna, la aportación que Peñaflorida hace al teatro vasco” (1996, 253).

[51] “Besterik” delako hitza zein “zuritu” aditza Lasagabasterrek utzitako apuntearen argitan uler daitezke hobekienik: “además es en algunas piezas teatrales donde *Peñaflorida acude al euskara*, aunque no sea más que *de modo ocasional*” (1996, 253; gurea da letra etzana). Ezin jakin 1783ko abenduan antzestu bide zen *Diálogo bascongado* izeneko lan galduak bestelakorik pentsaraz zezakeen. Berdin esan behar da Tirso de Molinaren *El pretendiente al revés* obrarekin prestatu omen zuen bizkaierazko bertsoiaz (ikus Urkizu 2010, 100 eta 102).

eta aldi berean, eta zeharka bazen ere, Munibek berak uste zuenaren “erantzukizuna” era horretako antzezlanak harriturik jaso zitzaizkiren ikusle-irakurleen bizkarrera igaroaraztea. Edo euskaraz edo gaztelaniaz —baina ez bietan— behar zuelako antzezlanak, alegia, hori baitzen ohikoa eta hori, halaber, oharreko “aquellos que notaràn la mezcla” haiek espero zutena.

Prezeptiba neoklasikoak baino gehiago mintzaira bakarreko albo-esparruetako “ohiturak”⁵³ irizpide, egileak argi zeukan hizkuntza bakar batean eman ohi zirela antzezlanak, *ohi zirelaren* eta *behar zirelaren* arteko mugak zein lausoak diren jakin edo ez jakin arren.

Alabaina, berehala erantsi zuen harrezkeroko euskaldun irakurlearen barne-lasaigarria izan den esaldia, hots, aurreneko ideia obra guztia euskara hutsean eskaintzea izan zuela. Euskaraz idazteko literatur berrondatea izan balu bezala.

“Euskaraz idatzi nahi nuen opera osoa” esatean, Peñafloidak ez zuen hartarako arrazoi gehiagorik zehaztu. Eta lehen asmoa antzezlan euskaraz ontzea izan zuela adieraztean, ez da zalantzarik “más regular” zatekeelako arrazoia baino ez zuela gogoan.

Lehen hurbilpenean, zilegizkoa zaio irakurleari pentsatzea testu-irakurleak aginduta, errealitate soziolinguistikoak eskatuta, orduko idazle euskaldunek “modan” jarritakoak eraginda edota berea omen zen *Gavon-sariacek* sortutako tradizioan jarraitzeko gogoak bultzatuta... idatzi nahi izan zuela euskaraz.

Are gehiago, beharbada komunikazio-faktoreei erreparatu ziela gehien bat, eta agian obra hartan ez zituela —pedagogikoki, behintzat— elebidun-edo ziren inguruko zalduntxo, noble, jakitun eta agintariak ikusmiran izan; edota, izan bazituen, ez haiek bakarrik apika. Edo, zergatik ez, akaso iruditu zitzaizkion gaiak berak eta obraren ustezko izaera didaktikoak⁵⁴ euskaraz besterik ez zekien herri xumearen aurrean an-

[52] Ez dugu ezer deskubritzen liburu-sarriren erredakzio-hizkuntzen esangura azpimarratzean, besteak beste, ezin hobeto mintzo baitira liburuen asmoen eta xedeen, espero diren irakurleek, hizkuntz hautuen arrazoiez, etab. Hizpide dugun garaitik lar ez urruntzearen, Mogelek *Peru Abarkari* prestatu zion gaztelaniazko hitzaurre ezin besteko hartara joenezake argibide bila.

[53] Hizkuntza hegemonikoek gizabidezko eta begirunezko ezartzen duten “dekoroa”, azken batean.

[54] Errukior jotakuta, kezka didaktikoak eginarazi ziola pentsa litekeen arren, ez dirudi

tzetzea eskatzen zutela batik bat, hezi beharreko herri xehe haren hezur-muinetan sartua zegoen alkoholismoaren aurkako *parabola* baitzen antzezlanean eskaintzen zena.

Horrela iruditu bazitzaion, eta egileak modu eragingarrian jokatu nahi bazuen, euskaraz ontzea zukeen biderik “erregularrena” prezeptibaren ikuspuntutik. Eta, halaber, zuzenena eta normalena jendearengana iritsi ahal izateko.

Horrekin, gainera, erraz ziurta ziezaiokeen ikuskizunari handik eta hemendik —sortutako *koiné* berri hartatik⁵⁵ lar urrundu gabe, zer gerta ere— ibiltzeko aukera, Munibek garaikide eta hurbileko izan zuen Larramendiren arabera, euskaraz baizik ez zekiten gipuzkoarrek jokaleku zabal opatzen baitzioten: “Es certísimo que de las cuatro partes de Guipúzcoa las tres no entienden el castellano” (Larramendi [1754] 1969, 285).

Baina gehiago zehaztu zuen oraindik andoaindarrak hango hizkuntz egoera eta, bidenabar, antzezlanaren balizko hartzaileen eremua:

los que entienden el castellano son los eclesiásticos, los religiosos, los que han estudiado, los caballeros, los que se han criado en Castilla; y así, un castellano arrastrado le entienden también los que en lugares menores y aldeas pueden ser alcaldes y cargohabientes, mercaderes y tenderos. De mujeres y señoras son pocas las que saben más castellano que sobre materias obvias y cotidianas (Larramendi [1754] 1969, 285).

zinezko xedea garai bertsean oholtzaratutako *El Mariscal en su fragua* aitortu zuen hartatik urruti zegoenik, alderantziz baizik, hitzez hitz jar bailiteke komedia baten hitzaurrean esandakoa bestean ere: “Hicela solo para representarse entre unas Señoritas, y unos amigos míos aficionados à la Musica que quisieron divertirse en dar un Espectaculo, nuevo para este Pais, à los Cavalleros Concurrentes à las Juntas de esta Provincia, en Azkoytia; y si despues se ha determinado bolverla à representar en las Fiestas de Vergara, ha sido porque siendo uno de los que mas parte han tenido en el buen suceso de ella en Azkoytia, un Cavallero de aquella Villa, lo ha podido exigir con algun derecho [...]” (Munibe 1764b, [A4]-ifrentzua). Teoriak gorabehera (“el fin primitivo del teatro [...] es inspirar orror al vicio y amor a la virtud”, *La tertulia* komedia galduaren laburpenetik jasoa [ik. Urkizu 2010, 98]), benetan xedea zera zen: ezen “los Cavalleros [...] tuviessen à las noches una Fiesta Teatral para desahogar los animos trabajados con el peso de los negocios Patrios, y descansar de las fatigas del dia”[(Munibe 1764b, Azkoitiko alkateari gomendiozko gutunetik hartua, A2-ifrentzua). Agintari (eta) astidunen aisialdia betetzeko dibertimendua, beraz.

[55] Gavon-sariacen bezala, honako obra honen hizkera ere nolabaiteko hizkuntz batasuna bilatzen zuen “mendebal gipuzkera”n oinarritutako euskalkitzat hartu izan da (ikus 47. oharra).

Eta ondorio argigarria erantsi zuen segidan: “Todos éstos aún no son la cuarta parte de Guipúzcoa [...] y aun los más de esa cuarta parte, apenas saben más castellano que para manejarse en sus oficios y tratos” (Larramendi [1754] 1969, 285).

Horrenbestez —Larramendirena da korolaria—, “todo el resto (biztanleen hiru laurden luzea, beraz) son puramente vascongados”⁵⁶ (Larramendi [1754] 1969, 285).

Ezin zezakeen, bada, egoera hoberik espero autore batek bere antzezpena abian jartzeko. Baldin haiengana iristekoa zinezko gogoia izan balu, edota euskara hutsean idazteko asmoa benetakoa izanik, egikaritu izan balu.

Zeren eta proportzio horiek ezinbestean ezagutu behar zituzten zalduntxoek —eta are, Munibek— 1764an, artean Larramendiren 1754ko *Corografía* argitaratu gabe bazegoen ere.

Eta ez zegoen haietan ahoberokeriarik: mende bat beranduago Gipuzkoan barrena jardun zuen hezkuntza-ikuskatzaile baten lekukotasunak garbi asko uzten du egoerak egonkor samar segitzen zuela azken karlistaldiaren bezperetan:

La inmensa mayoría de los niños que asisten a las escuelas de nuestro país no entiende el castellano, pues que en los pueblos rurales, que son los que forman la mayor parte de la hermandad guipuzcoana, solamente se habla el vascuence, con muy cortas excepciones, y aun en las poblaciones de más importancia no es todavía habitual la lengua castellana sino entre las personas culta y de más instrucción (Eguren 1867, V).

Hortaz, antzerki-obran agertzen zuen gizarte-arazoa benetan aintzat hartuz jokatu nahi izan balu, hots, obrak eskatzen zuen eragina bilatu izan balu eta, ondorioz, gipuzkoar jendeari eskaini nahi izan balio, euskaraz behar zukeen ezinbestean. Kasu hartan ez baitzen inondik ere betetzen Larramendik berak jasotako lehen salbuespena, hots,

Ocasiones hay en que no debe predicarse en vascuence [...] y es en aquellos sermones cuyos asuntos miran a los que mandan, dirigen y

[56] Are gehiago, elijiozko arrazoiengatik eta, irudiz, osasun-preskripzio inplizituengatik berengatik sermoietara joan ohi zen jendearen gaztelaniazko gaitasuna zela eta, kopuru harrigarriagoak utzi zituen andoaindarrak: “siendo certísimo que, de mil oyentes, no habrá cincuenta que los entiendan para que saquen algún fruto; y todos los demás, o están dormidos, o están oyendo como si los oyeran predicar en griego” (Larramendi [1754] 1969, 286).

gobiernan, y no son para el común de los oyentes, ni éstos es razón que sepan cuán mal gobernados están y qué pecados cometen en su gobierno los que mandan, a menos que no haya otro camino para su enmienda que en sonrojarlos en público y con todo el común (Larramendi [1754] 1969, 289)

Ez eta handik hurbil zetorren bigarren salbuespena ere:

Lo mismo digo de aquellos sermones cuyos asuntos, predicados en la lengua materna de los oyentes, causarían más daño que provecho a sus almas, más peligro de caer en algunos errores que instrucciones y defensas de las verdades católicas (Larramendi [1754] 1969, 289)

Guztiarekin ere, Munibek ez zuen aintzatetsi han-hemen izan zitzakeen ikusle guztiak batzen zituen hizkuntza eta, aitzakia aitzakia, beste asmo larriagoren bati (“Nazio” delakoan zinez “erregular” izateari? “idazle” agertzekoari?⁵⁷) segitu zion antzerki-lana ehuntzean.

Eta aitzakia diogu, hori besterik ez baitirudi jarraian datorren atalxoan argudiatutakoak: **“pero luego me faltó la dificultad del Dialecto, de que me havia de servir en ella”** (1764a, [A4]-aurki & ifrentzua).

Ondoko lerroetan agertu zuenari erreparatuz gero —eta kasurik hobereanean—, aitzakia hutsetik ez urruti baitzen “euskalkiaren zailtasuna” zelakoa eragozpentzat erabiltzea inguru haietako inork gutxik ezagutzen zuen gaztelaniaren hautaketa zuritzeko. Batez ere —barka bedi erredundantziaren astuna—, obrak tematikoki eta didaktikoki eskatzen zuenarekin bat eginez jokatu nahi izan balu.

Bidenabar gogoratzekoa da ez zuela horrelako eskrupulurik agertzeko premiarik nabaritu geroxeago, *El Carnaval* idatzi zuenean. Euskaraz idatzitako pasarte zenbait tartekatu zuen arren, alegia⁵⁸.

[57] Hain zuzen, urte berean (1764an) frantsesetik gaztelaniara eman zuen *El Mariscal en su fragua* opera komikoaren hitzaurrean honela zioen: “no siendo mi intencion el dexar un nombre en la historia del Teatro Español [...]”. *Excusatio*aren argudio higitua bazter utzita ere, jarraian erantsi zuenak besterik ere adieraz zezakeen, ordea: “sin embargo prevengo todo esto, y me anticipo à dár estas disculpas para que los Señores Criticos me traten con benignidad” (Munibe 1764b, A?[1]r).

[58] Ezaguna den bezala, errepikatu besterik ez zuen egin *El Borracho Burlado* lanetik jasotako hainbat elkarrizketa eta kanta (akats gehiagorekin, dena den). Hain zuzen ere, XXV. eta XVI. agerraldietako saltzaileen estampa “folklorikoa” da ia hitzez hitz eskaintzen dena.

Ustezko kezken azalpen-ildo hartatik atera gabe, balia zezakeen euskalkia *ezatsegin* gertatuko zelako “arrazoia” erabili zuen Munibek lehendabizi bere burua desenkusatzeko:

Si me valia del de Azcoytia huviera sido poco grato à todo el resto del País hasta la Frontera de Francia, por la preocupacion que tienen contra el Vascuence, ó Dialecto de *Goi-erri* (1764a, [A4]-ifrentzua).

Eta, ondo atondutako simetria —estrategia— glotofagikoak osatzeko saio orotan bezala, *erridikulua* egiteko arriskua argudiatu zuen segidan:

y si queria usar del Dialecto de Tolosa, Hernani, San Sebastian, &c. exponia à los Actores à hacerse ridiculos; pues seria dificil que todos pudiesen imitarle bien (1764a, [A4]-ifrentzua).

Horregatik, “euskalkiaren zailtasunak” *derrigortuta* edo, gaztelania hautatu *behar* izan zuen Munibek printzipioz euskaldun gipuzkoarren artean agertzeko zirudikeen obra hura ontzeko orduan.

Hizkuntza baten —ezen ez bestearen— baitako aldaera-ñabardurak agintari.

Hori bai, alderdi folklorikoa —abesteko zena— euskaraz (ere) jarrita⁵⁹:

Por esta razon, pues, me huve de contentar con reservar el Vascuence para lo cantado, haciendo que todo lo representado fuesse en Castellano (1764a, [A4]-ifrentzua).

Eskema garbia, bada, abestietarako baliagarri baina obra idazteko eragozpen larri zen euskalkiaren zailtasunaren argumentazioan: bate-tik, idazleak ezin erabil zezakeen berezko edo zekarren euskara (Urolal-dekoa), desprestigiatuta ikusten edota gaitzerizko atzematen omen zutelako gainerako —gipuzkoar?— lurraldeetan. Eta, bestetik, Beterriko hizkera (aldaera prestigiotsua, antza) hartzen bazuen euskarri, nonbait azkoitiar (edo Urolaldeko?) izan “behar” zuten aktoreei era barre-garrian ezpainetararatu zitzaielako mintzoa⁶⁰.

[59] Edo hobeto esanda, ñabardura gehiagoz jositako euskara berezi batean jarrita, ezen antzezlanean erabiliko dena ez baita hizkera misto bat baizik. Hori bai, ez da ñabardura horien berri inon ematen; aitzitik, mintzaira bakarra eta bateratua dela iradokitzen duen “vascuence” hitzaren estalpean gorderik geratzen da hizkera berri hori.

[60] Harrigarriro, gero *El Carnavales* ere hitzez hitz errepikaturik erantsiko zituen euskarazko pasarteak Beterritik datozen pertsonaien ezpainetan jarrita daude: “Donostia-tik gatoz...” kanta, lekuko. Eta hori gutxi bailitzan, bertako hizkera dirudi estapan horretan erabiltzen denak, Urkizuren aburuz (1985, 19-20).

Era urrikalkorreen jokatura, beti pentsa liteke ez zuela irakurria —esana dugu jadanik— Larramendik hamabost bat urte lehenago, eta inguru haietan, Mendibururi idatzi ziona:

Etzaitzàtela tóntotzarren eràusiac ozpindú, ta icaratú: ez tirade gendàr-tecoac, ez contuzcoac; hitzera oná, ta beardanèzcoa cein dan, eztezú àyetan aurquitúco, èzta billatú bear ere. Baztèrretan, ta itsú, motèl, jaquinèzen àrtean dàrausquiete, baña eztira gai, ecer ere dànic aguèr-tzeco, ta arguitaràtzeco. Cer degú, astóren batèc, edo bestèc esanagàtic, èztala onelaco hitzà emengoà, edo èztuela aditzen? Nafarroan *hirri*, Bizcayan *barré*, Provincian *farrá* eguiten zàyela onelacó, ta alacó hitzen bàtzuei? Suertéz ere neurri ederrà guénduque hizquetaraco, besteric ezpaguendú. Guizon zuhúr, cintzó, ménac eta jaquintsuac guré àlde ditugunean, éztiegu béste gendàlla horiei jaramón bear, ez eta àyen esàn mesánaz ajolaric artú (Larramendi 1747, [qq3]-aurkia & ifrentzua).

Nolanahi ere den, oso bihozberak ez izateko arrazoirik ere ez da falta.

Ohar bekio, adibidez, Muniberen jolasari, iruzur batean baitatza *de facto* hizkuntza hegemonikoaren alde egiten duen jokaldia eta, are, zuri-keta. Izan ere, euskara baizik ez erabiltzeko lehenabiziko desenkusak antzezlanaz Azkoitiko euskalkian eta mugaraino zabaltzeko aukeran jarri zuen azentua. Haren osagarri zirudien bigarren oharrean, aldiz, beterritar izango ez ziren antzezleen hizkuntz gaitasunaren falta baliatu zuen aitzakiatzat. Eta iruzur hitza erabiltzen dugu ezen, segidan, ez Azkoitiko ez Beterriko ez inongoa ez zen gipuzkera mendebaldekotu batean eman baitzuen lana. Eta areago, hibridazio hartaz baliatzean ez zuen inolako erridikulurik sentitu.

Haren diskurtsoa ulertzeko, bada, gogoan izan beharko lirateke esplizituki aipatzen ez diren faktoreak: ezer baino lehen eta ezer baino gehiago, parrokia euskaltzalearen —nagusiki, Larramendiren⁶¹ eta hura

[61] Euskara eta haren etorkizuna zirela eta, pentsatzekoa da andoaindar entzutetsuak hitzez eta hotsez ere jakinaraziak zituela ilustratuen elkartek sorrarazten zizkion kezak, ez baitzen Larramendi kontu larriak isilpean igarotzen uzteko gizona. Argitaratzeko eta gizartearen eragiteko idatzi zituen *Corografia* eta *Sobre los Fueros de Guipúzcoa* lanak lekuko. Ildo horretan, gaztelaniaz idatzitako *Corografian* euskaraz tarteatu zituen dialektologi “adibide”etako batean paratutako hitzek elkarte harekiko etsipen implizitua baino ez dirudite: “balidin elcar artzen bagueudu [euskaldun] gucioc, nor bere sallari dichecala, Francian icaratuco guintuque franciar guciac, ta Españian españiar guciac. *Non da ordea elcarte ori? Nagoan isilic*” ([1754] 1969, 300; gurea da letra etzana). Are gehiago: ondoren ezarritako hitz gordinak ere ingurune haietan atzematen zituen jokamoldeen isla huts bide dira: “Nere min garratzena da, are eztacuzcula onetatic darraizcun calteac eta gaitzac, eta dirudienez, ezagutuco ere ezitugula, ditugun on piscac galdú ditzagun artean” (toki berean).

bezalako elizgizon ilustratu periferikoen— aurrean borondate ona ageritzeko keinu lasaigarria baitirudite argudio haiek.

Ezin da ahantzi, bestalde, Munibek espero zituen ikusleak hizkuntza hegemonikoan trebatuak zirela, gaztelaniaz ikasiak eta eguneroko jarduera larrietan gaztelania adierazpide zutenak, alegia.

Izan zitezkeen antzezleez zioenari gagozkiola, oroitarazi behar da antzezle-talde okasionalak besterik ez zuela Munibek ikusmiran, ez beti Azkoitiko edo inguruko jendez eratuak, baina bai gaztelaniaz ongi, zuzen eta erridikulurik egin gabe mintzo zirenekin osatuak⁶².

Esan gabe doa nekez aurki zitezkeela ezaugarri horiek guztiak *zalduntxo*en zirkuluetatik harago⁶³.

Baina haren hitzei bakarrik erreparatzen bazaie, agerikoa da falaziaren muturtxoa, autoreak ez baitzuen aintzat hartu bestelako aukerarik: ez aktoreak Beterriko hizkeradunak izan zitezkeenik, ez antzezlanaz Azkoititik at joka zitezkeenik, ezta, dirudienez, lana argitaratuko zion herri bizkaieradunera eraman zezakeenik ere.

Obra guztia euskaraz ez idazteko aitzakia nagusia, hortaz, aktore euskaldunek euskalki bereziren bat erabiltzean egin zezaketen erridikulua zen.

Aldi berean, harrigarriro eta harrigarriki, autoreak garden iritzi zion euskal jatorriko aktoreak⁶⁴ ez zirela barregarri aterako jatorritz arrotz samarra zuten hizkuntza batean mintzatzean. Erridikulua, euskaraz hitz egingez baizik ez omen zitzaien gertatuko⁶⁵.

[62] Eta baita ere, nola ez, handik hona ibiltzeko prest zirenak, eta entsegutan-eta denbora eruz oparitzeko gertu zeudenak, eta...

[63] Praktikan, ingurune haietako jendea baino ez zuen baliatu. Pedro Valentin Mugartegik dioenez, 1764an, Azkoitian lehendabizi (uztailaren 2tik 7ra bitartean) eta Bergarako jaietan (irailaren 11n) burutu zuten lehen antzezte-ekitaldietan Xabier Munibe, Felix Maria Samaniego, Mugartegi bera, Marcos Rekalde eta Xabier Etxebarria izan ziren aktore; aktoreak, berriz, Maria Josefa Munibe eta Marianita Balzola izan ziren (Urkixok jasoak: 1925b: 1976, 276, 1. oharra).

[64] Ez ziren, gainera, Vicente Santibáñez-ek agertu duenez, prosodia-esparru baka-rrekoak *Ebb* antzeztu zutenak: “Es imponderable la fatiga y el afán con que nuestro Conde [...] instruía à los nuevos operantes. Como éstos vivían dispersos en diferentes pueblos de Guipuzcoa, y Vizcaya, era casi imposible reunirlos en un lugar; y así tenía que acudir nuestro Conde á todas partes. Tan pronto estaba en Marquina, como en Vergara, y en Azcoytia, ocupado y afanado en ensayos, en repasos de su nueva opera, y en formar, y entonar la nueva compañía; pero salió con el intento” (ikus Palacios 1974, 525)

Edo bestela esanez, Muniberen aburuz —Larramendiren testigantzak besterik adierazten zuen arren⁶⁶—, euskalki bereko hurbil-hurbileko aldagai ñimiñoren bat ahoskatzean baino ez ziren barregarri agertuko aktoreak.

Txanponaren ifrentzuan, inori ez bide zitzaion irrigarri irudituko Txanton Garrote bezalako pertsonaia ziztrin mozkortia, euskaraz hain ongi moldatzen dena (eta garaiko prezeptiba dramatikoaren arabera errealtate-printzipioari jarraikiz, euskaldun elebakarra behar zukeena), bakarrizketetan akademiko baten mailako gaztelania erabiltzen agertzea: “Mas donde estoi? Y que quarto/ es este donde me encuentro?” (1764a, XIX. agerraldia, 25 or.), “Señor! Què embolismo es este!” (XXII, 28 or.), “Pues no digo nada luego/ en yendome à mi Lugar!” (XXIII, 30 or.), etc.⁶⁷

Besterik da, beraz, horretan guztian azaleratu eta agerian geratzen dena: Azkoitiko zalduntxo nagusiak komedia euskaraz ez emateko papezkeratu zuen argudioa, hain zuzen, argudioa bera baita barregarri eta zentzugabea.

Hori bai, esan bezala, abesteko atalak euskaraz izan zitezkeen erraz asko eta inori ez zitzaion axola izango nongo euskararen onduak ziren —are gutxiago erdal ikusleei—, kanta gehienek ez baitzuten argumentuhariaren ulertzea eragozten eta, edonola ere, haien guztien aldamenean, zegokien itzulpena zekarren libretoak⁶⁸.

[65] Zalantzan da, dena den, noren aurrean geratuko ziren barregarri: ia euskararik ez zekiten akademizisten aurrean ala antzezlanek (ia) izango ez zuten euskal ikusle-irakurle xume haienean. Beti dago, noski, idatzitakoaren lotsa —eta hau da idazleei egokitu dakiekeen aukerarik latzena— autoreari berari gertatzeko posibilitatea ere.

[66] “En Azpeitia y Tolosa —“eta Azkoitian” erantsi liteke segidan, egungo desberdintasun pandemikoak gorabehera— *se entienden bien los diversos modos de hablar*” ([1754] 1969, 301; gurea da letrakera etzana).

[67] Txantonen hizkuntz maila artifizialaren adierazgarria, zinez, antzezlan honetako hasierako pasarte bat Muniberen *El Carnavalen* lehen lerro biekien erkatzean agertzen dena. Honela mintzo da Txanton *Ebbn*, oraindik zurrutari arrunta denean: “Si havra desollado yà/ el Cernicalo de anoche” (1764a, I. ag., 2 or.), “Son el Demonio estas hembras,/ yà estaba quasi rendido/ à un blando, y amable sueño,/ y con tanta gresca, y ruido/ me ha despavilado yà” (1764a, III. ag., 6 or.; gurea da letra etzana). Etzanez emandako hitz hori bera *El Carnavalen* azaltzean (“Divirtámonos ahora/ que anda la gresca” [Palacios 1974, 535; gurea letra etzana]), hain iruditzen zaio eskuizkribuaren egungo transkribatzaileari ezohiko eta bitxia hitza, ezen haren esanahia argitzeko premia baitu ohar batean, badaezpada, zer eta *Diccionario de Autoridades* delakoa baliatuz: “Gresca: “ruido confusión y desentono que resulta de la gente junta y alborotada” (*Dic. Aut.*, T. IV, pág. 80)”.

Horrelakoetan, ezaguna da, jatorriaren ukitu goxoa, *lurraldexkaren* lurrina, zaporea, zauskada afektiboa, inoizko sentimenduen eguneratzea, zertzelada folklorikoa... ekarri ohi dute herri-kantek eta pasarteek gogora.

Gaztiguaren amaieran, baina —orduan destapatzen baita zeharo iruzurraren lapikoa—, euskara tartekatzearen *barbarismo* —*estranjerismo*— horri ere gehiegizko iritzi zion azkoitiar zaldun idazleak gaztelaniadunentzat baizik inprimatzen ez zuen obra batean kaleratzeko:

lo mucho que lleva de Vascuence esta [idazlan honek, alegia], **es una prueba evidente de ello** [lerro bat gorago esandakoarena, hots, “de que nunca fue mi intencion el imprimir, ni esta, ni aquella”], **porque seria presentar al Público una pieza poco recomendable** (1764a, [A4]-ifrentzua; gurea da letra etzana).

Argudioaren kiribiltzetik, eiki, korolarioa: euskara lar zermalako ez zeritzon inprimatzeko gomendagarri⁶⁹. Antzezlanaren —literaturaren, kultur lanen— inprimatzeak, izan ere, gaztelania hutsean behar zuten⁷⁰, erregular eta zilegizko izango bazen.

Halaxe pentsatzen zuen Munibek.

Baina gomendagarria izan ala ez, inprimatu egin zitzaion-zioten antzezlana, halere. Eta diru publikoarekin, antza denez.

Eta hara non eta Bergarako herriak inprimarazi eta bertako handikien aurrean jokatu zuen Munibek bere lana. Eta hara nola eta, herri hartako euskaratik, kondeak gogoan omen zuen erreferentzia-hizkeratik —gaztelania adina bateratua, gaitua eta prestigiatua behar bide zuen hartatik— bezain asago zegoen gipuzkera anixko aberastuan idatzita.

[68] “[...] la traduccion Castellana, que se ha puesto al lado del Vascuence, para la inteligencia de los que no entienden esta lengua, và en prosa, assi porque no ha havido tiempo de disponerla de otro modo, como porque, discurro seria muy dificultoso, el que con la sugesion del metro pudiese hacerse la traduccion con igual claridad” (Munibe 1764a, “Advertencia del autor”, [A4]-ifrentzua).

[69] Ohar bekio nola uztartzen duen Munibek, hizkuntzari buruzko gaztiguaren atala iteko, euskararen erabilera bera *gomendagarri* hitzak duen konnotazio —gaitzespen—moralarekin. Beste baterako utzi beharko, tamalez, gizarte-eliteek hizkuntza gutxituen erabilera-esparruetan urtzen dituzten moral eta baloreei buruzko hausnarketa.

[70] Beste kuku batek jo ziezaikeen, jakina, euskarazko eliz kantei eta goi-mailako ez ziren piezatxoei.

7.- Ez dirudi ahalegin hori guztia Munibe idazle gisa agertzera eta nola-baiteko literatur homologazioa erdiestera baino transzendentzia gehiagotara bideratua dagoenik⁷¹. Eta ez dirudi, horrenbestez, gizarte-eragilearen jantzi neoklasikoaz mozorroturiko *dibertimentua* izatetik haratago doanik *El borracho burlado* antzezlan.

Hori besterik ez zuen egileak xede bera bezalakoak ziren klasekide astidunei oparitzeko: aisialdi luze haietan⁷² —eta baita, bide batez, haien kontzientzien lasaigarri ere—, eliteak gizartean bete zezakeen *ongintxo*-funtzioaren inguruko libertimendu hutsaren eskaintzea. Eta halaber, adierazi bezala, gune ilustratu *nacionaletan* egin ohi zen arte dramatiakoaren onesle eta merezimenduzko egile ere bazela erakustea. Beste gabe.

Aitzakiak aitzakia⁷³, bada, elite gazteleradunei zuzendua da antzezlanak islatzen zuen literatur borondate hura ere: hizkuntz gaitasun altuko gazteleradun elebakarrei⁷⁴ lehendabizi, eta, Larramendik esango zukeenez, erdarazko sermoietan fruituren bat atera zezaketen milatik berrogeita hamar euskaldun elebidun haietako zenbaiti, hain zuzen. Eta ez, ehunekotara igarota, gainontzeko 95etik gorako euskaldun xehei eskainia.

- [71] Gertaeraren handitasuna nabarmendu nahi izan bada ere, agerikoa da Muniberen obraren bidez euskarak agertokira egin zuen lehen igotze *subalterno* haren garrantziak doi-doi gaindi lezakeela egungo zortzi deitura ospetsuek euskal zinematigintzara egin duten ekarpenarena.
- [72] Esanguratsua da Pedro Valentin Mugartegik kontatzen duen anekdota: “Volvimos el 16 del mismo (1761eko abuztuan) y el 17 fui á Azcoitia con Urquiza y Aguirre, á ver el partido de pelota que jugaron Pitirri y compañía y de resultados, jugamos don Joaquín de Eguía y yo, un partido de trucos [billar-jokua bezalakoa] que duró diez días, contra don Ignacio Areizaga y Faboaga” (ikus Urkixo 1925b: 1976, 275, 2. oharra).
- [73] Gorago adierazi moduan (ikus 24. oharra), ez da hemen Muniberen hizkuntz ezintasunaz mintzatuko litzatekeen hipotesia aintzat hartuko (hots, “jesuiten konpainiako aita Meagherrek lagundu omen zuen euskal zatietan” dioena [Urkizu 1985, 18]). Aski izan bedi, beraz, *pastiche* moduko zenbait pasarte herri-tradiziotik edota beste autorerengandik jasotako atalekin (atsotitz, kanta, koplak...) osatu zirela jakitea, tartean Meagherrek ardoari seikotan egindako kantaren ahapaldi bat ere falta ez delarik (Urkixo 1913, 81-82). Bertsi bitxia, diogun bidenabar, Muniberena, obran zehar *detetez* inguraturik emango dituen lauzpabost *dutetatik* lehena eskaintzen baitu bertan, Larramendiren iritzi, Beterriko euskararen ezaugarria dena: “en Beterrí, desde Irún hasta Rentería inclusive, usan la terminación labortana *dut*, *duzu* sin interrupción” ([1754] 1969, 300).
- [74] Palaciosek azaldu bezala, “Peñaflorida cuidó especialmente la confección de esta obra por el motivo de su puesta en escena, y porque en su estreno iba a reunir a la aristocracia vascongada, a la que intentaba interesar en la fundación de la Sociedad de Amigos del País” (1974, 523; gurea da letrakera etzana).

Izatez, inguruko handikiak eta noblezia —nagusiki gazteleraduna eta antzezlanean agertzen diren pertsonaia *dondun* gehienen gainetik zegoen hura bera— lirateke obraren benetako hartzaileak, haren mezu-muinean beraiek (eta, bidenabar, beraien zerbitzupekoak) jartzen baitziren gizarte-moralaren zaintzaile, aldarazle eta eragile nagusi.

Eta funtsean erdarazkoa eta erdaldunentzat izanik, horrenbeste euskara tartekaturik izateak ez zuen obrak egituratu nahi zuen gorputz neoklasikoaren aurpegia guztiz garbitzen errazten.

Horretan ere egilea oso zen kontzientea hain ongi “arautua” zegoen arte dramatikoari bi hizkuntzen presentziak —ala bakar batenak bakarrik?— egin ziezaiokeen kalteaz: “**esto no es regular en ningún Autor**” (1764a, [A4]-ifrentzua).

Dekoroa, egiantzekotasuna, sinesgarritasuna zaintzeko era deitzen zitzaion horri prezeptiba idatzietan; hizkuntza gutxitu madarikatuak baztertzeko baliabidea, berriz, idatzigabekoetan.

Jakina, euskarazko atalak ezabatzea eta abestekoak gaztelaniaz kantatzeko moduan egokitzea besterik ez zuen ments kondeak simulakro harekin amaitzeko eta, azken buruan, antzerkia zinez erregular, onargari eta gomendagarri bilakatzeko.

Historiak ezarritako kaiola hartatik alde egiteko aukera galdua, agidanez.

Azkentza

Kaiolak kaiola, nabarmendu behar da Muniberena Herri honetako nobleziaren baitan erditu den idazle esanguratsuenaren kasua dela eta horregatik hartu izan dela lerrootan handikien hizkuntz jokamoldeei buruzko hausnarketarako talaiatzat. Baina bizkarreratu zaion guztiaren egilea izan balitz ere, ez dirudi haren *antzerkiak* bertako kulturarekiko atxikimenduaren fruitu eta, are gutxiago, euskara garatu eta gaitu asmo zuen kontzepzio baten ahalegin.

Euskara euskal gizartearen orotarako osagarri ezinbestekotzat joa zuten Etxepare-Ziburuko Etxeberri-Klabilia-Hirigoiti-Larramendik eta beste hainbaten interes eta planteamenduen antipodetan, Peñafloridaren eta hura bezalako klasekideen perspektibek jolas eta libertimendu hutsera bideratu zuten euskararen erabilera. Izan ere, ez interesak, ez

garabideak, ez ikusmira zituzten jarrita mendeko hizkuntza marjinal hartan, erresumako hizkuntza hegemonikoan baizik, huraxe baitzen zinezko botere politiko-ekonomikoaren hegalpean aterpetzeko bitarteko egokia.

Baiki, harako ukrainar pentsalari mexikartu hark zioen moduan, “in all decisive questions people feel their class membership considerably more profoundly and more directly than their membership in ‘society’” (Davidovich Bronstein 1938, 165).

Zernahi ere den, honako *society* honentzat askoz norabide interesgarriagoak aurkeztu zituzten Larramendiren eta Kanpion eta Brusainen agerraldi banarekin amaitu nahi genuke XVIII. mendeko euskal elitearen hizkuntz sentsibilitatean eta jokamoldean zentratuik marraztu du-gun eskortzo hau. Orriotan bidaide izan ditugun horietxen hitzekin, be-raz, azken oihal-jaitsiera.

Hona, lehendabizi, zaldun eta handiki haien garaikide izandako an-doaindarraren axioma-konstatazioa, historiografia liberalarentzat “tra-dizionala” bide dena, baina akaso egungo gizartean oraindik homologa-garri litekeena: “Oraindic eztazáute, Euscáldunac Eusquéra duelá gauzaric ónena, ta honragarriena” (Larramendi 1747, qq2-ifrentzua).

Bigarrenik eta azkenik, kaiolak eta lakioak hausteko prozedurekin bezainbeste plangintza orokorrekin eta norbanakoen jarrerekin uzta-rturik legokeen gomendio akademikoa, albo-herrien mekanismo inperia-listak uzkaitezkoa nonbait:

El desdén de las clases directoras y el imperio de leyes tiránicas, lesivas de la personalidad nacional vasca, únicamente puede destruirlos la intensificación del vasquismo, hoy en muchos adormecido. Esta intensifi-cación es el remedio más eficaz de todos los imaginables (Kanpion & Brusain 1922, 15-16).

2015eko udaberrian, Aramaion

Bibliografia

- Aginagalde, F.B., 2007, “Joaquín de Alcibar-Jauregui eta Acharan (1746-1810) eta *Grand tourra* (1772)”, *Egan* 60, 35-67.
- Altuna, P. & Lakarra, J.A. (prest.), 1990, *Manuel Larramendi. Euskal testuak*, Donostia.
- Altzibar, X., 1985, “Euskara Adiskideen Batzarrean”, in J.L. Melena: *Symbolae Ludovico Mitxelena septuagenario oblatae*, II, Gasteiz, 1119-1135.
- , 1991, “Sarrera”, in X. Munibe, *Gabonsariak. El borracho burlado* (X. Altzibar, prest.), Gasteiz, 29-41.
- Arejita, A., 1999, “Peñafloridaren literatura eta hizkera ekarriaz”, *Euskera* 44, 107-128.
- Areta, L.M., 1976, *Obra literaria de la Real Sociedad Vascongada de los Amigos del País*, Gasteiz (2003: <http://www.cervantesvirtual.com/nd/ark:/59851/bmcb8n9>).
- Chaparro Sainz, A., 2011, *Educarse para servir al Rey: el Real Seminario Patriótico de Vergara (1776-1804)*, Gasteiz.
- Davidovich Bronstein, L., 1938, “Their Morals and Ours”, *The New Internationalist* 21, 163-173.
- Eguren, J.M. 1867, *Método práctico para enseñar el castellano en las escuelas vascongadas*, Gasteiz.
- Etxeberri “Ziburukoa”, J., 1636: 1665. *Eliçara erabiltceco liburua*. Bordele: Mongiron Millanges (<http://klasikoak.armiarma.com/faksimileak/17/EtxebuElizara.pdf>).
- Ettxepare, B., 1545, *Linguae Vasconum Primitiae*, Bordele (<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8609513p.r=Linguae+Vasconum.langEN>).
- Imizkoz, J.M., 2008, “Las élites vasco-navarras y la monarquía hispánica: construcciones sociales, políticas y culturales en la edad moderna”, *Cuadernos de Historia Moderna* 33, 89-119.
- , 2011, “La ‘hora del XVIII’. Cambios sociales y contrastes culturales en la modernidad política española”, *Príncipe de Viana* 254, 37-64.
- Kanpion, A. & Brusain, P., 1922, “Informe de los señores académicos A. Campión y P. Broussain a la Academia de la Lengua Vasca sobre Unificación del Euskera”, *Euskera* III-1, 4-17.
- Larramendi, M., 1747, “Aita Larramendiren Carta libru onen eguilleari bidaldua”, in S. Mendiburu: *Jesusen Bihotzaren devocioa*, Donostia, qq[1]-[qq4]ifrentzua (<http://www.liburuklik.euskadi.net/handle/10771/9125>).
- , (1754) 1969, *Corografía de Guipúzcoa*, Donostia (edizioa, sarrera, oharak eta aurkibidea: J.I. Teiletxea Idigoras).

- , (1756-1758) 1983, *Sobre los Fueros de Guipúzcoa. Conferencias curiosas, políticas, legales y morales sobre los Fueros de la M.N. Y M.L. Provincia de Guipúzcoa*, Donostia (edizioa, sarrera, oharra eta eranskinak: J.I. Teiletxea Idigoras).
- Larrañaga, K., 1991, *Las manifestaciones del hecho ilustrado en Bergara*, Bergara.
- Lasagabaster, J.M., 1996, “El Conde de Peñafiorida, ¿un soñador para un pueblo?”, in G. Aulestia (ed.), *Los escritores. Hitos de la literatura clásica euskérica*, Gasteiz, 233-259.
- Luisa Miserikordiako: ikus Munibe, X.
- Mitxelena, K., 1960, *Historia de la Literatura Vasca*, Madril.
- Mujika Enekotegi, E., 2005, “Desde las cartas de Peñafiorida a las escritas en vasco por un checo”, in J. M. Urkia & A. Risco (arg.): *La carta como fuente y como texto. Las correspondencias societarias en el siglo XVIII: la Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País* (II Seminario Peñafiorida, Tolosa-Okzitania, 2003), 337-361.
- Munibe, X. 1762, *Gavon-sariac edo aurtengo Gavonetan Azcoytico Eleiza Nagusian Cantatuco diran Gavon-Cantaac edo Otsaldiac*, Azkoitia (<http://bvpb.mcu.es/es/consulta/registro.cmd?id=443151>).
- , 1764a, *El borracho burlado, opera-comica, en castellano, y bascuence*, (<http://bvpb.mcu.es/es/consulta/registro.cmd?id=411373>).
- , 1764b, “Advertencia del traductor”, in *El Mariscal en su fragua, opera-comica. Escrita en frances por monsiur Quetant, y puesta en musica por Phylidor. Traducia al español pou un cavallero guipuzcoano*, Bergara (<http://bvpb.mcu.es/es/consulta/registro.cmd?id=411372>).
- , 1764?, *El Carnaval* (transkribapena in Palacios 1974: 535-552).
- Munibe, X.?, 177?: 1930-1931, “Historia de la Real Sociedad Bascongada de los Amigos del País”, *RIEV XXI* (1930: 317-333) eta *RIEV XXII* (1931: 443-482).
- Palacios Fernandez, E., 1974, “Actividad literaria del Conde de Peñafiorida. *El Carnaval*”, *Boletín de la Institución Sancho el Sabio* 18, 505-552.
- Sagarna, A., 1984, “Euskara XVIII. mendean”, *Eusko Ikaskuntza. Cuadernos de sección. Lengua y Literatura* 3, 17-114.
- Silvan, L., 1971, *La vida y la obra del conde de Peñafiorida*, Donostia (2014: Egan 67-3/4, 241-286).
- San Martin, J., 1986, “Gabon Sariak (berrirakurketa oharra)”, *Euskera* 31, 55-60.
- Severino, E., 1991, *La tendencia fundamental de nuestro tiempo*, Iruñea.
- Teiletxea, J.I. & Lekuona, M., 1966, “‘Gabon-kantak’ de Guernica de 1764. Un documental del euskera vizcaino del siglo XVIII”. *Boletín de la Sociedad Vascongada de Amigos del País* 22-2, 157-171.
- Urkixo, J., 1913, “Sobre la música de «El Borracho Burlado»”, *Euskalerraren alde* 51, 78-82.

- , 1922, “Notas de Bibliografía Vasca. XIII. Pedro de Madariaga vizcayno vascófilo”, *RIEV* 13, 248-251.
- , 1925a, “Carta bilingüe al Conde de Peñaflores”, *RIEV* 16, 551-552.
- , 1925b, *Menéndez Pelayo y los Caballeritos de Azcoitia. Un juicio sujeto a revisión*, Donostia (orain: 1976an kaleratutako *RIEV* bildumako 27. liburukia, 233-384)
- Urkizu, P., 1985, “Frantzisko Xabier Maria Muniberen teatroa”, *Jakin* 37, 7-30.
- , 2010, *Teatro vasco. Historia, reseñas y entrevistas, antología bilingüe, catálogo e ilustraciones*, Madril (batik bat 2.4.3. atala: 81-103).